

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

LIBEREC 2011

Michaela Vlková

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Katedra českého jazyka a literatury

Studijní program: Filologie českého jazyka

Studijní obor: Filologie

Národopisné motivy v „ještědských prózách“

Karoliny Světlé

Ethnographic Themes in „Ještěd Prose“ by

Karolina Světlá

Bakalářská práce: 10 – FP – KČL – B – 44'

Autor:

Michaela VLKOVÁ

Podpis:

Vedoucí práce: Mgr. Eva Koudelková, Ph.D.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
80	0	5	0	27	2 +1 CD

V Liberci dne: 11. 7. 2011

Čestné prohlášení

Název práce: Národopisné motivy v „ještědských prózách“ Karoliny Světlé
Jméno a příjmení autora: Michaela Vlková
Osobní číslo: P08000082

Byl/a jsem seznámen/a s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval/a samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložil/a elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 11. 7. 2011

Michaela Vlková

Poděkování

Děkuji své nejbližší rodině za to, že mě vždy podporovala ve studiu a snažila se mi vyjít vstříc za každé situace. Ráda bych též poděkovala vedoucí práce, paní Mgr. Evě Koudelkové, Ph.D., a to za její cenné rady a nesmírnou trpělivost při vedení práce.

Anotace

Bakalářská práce se zabývá etnografickými prvky v „ještědských prózách“ spisovatelky Karoliny Světlé. Detailně se zaměřuje na následující oblasti: zvyky, obyčeje, pověrečné představy, způsob bydlení, odívání a stravování. Cílem práce je etnografické prvky vyhledat, utřídit a charakterizovat s využitím odborné literatury.

Teoretická část práce pojednává o životě Karoliny Světlé s důrazem na skutečnosti, které ji inspirovaly nebo ovlivnily k napsání „ještědských próz“ (seznámení s Petrem Mužákem, smrt dcery, příchod do Podještědí). Dále je zde zmíněna návaznost na dílo Boženy Němcové, v jejíchž některých pracích lze také nalézt národopisné prvky.

Praktická část práce se věnuje stěžejním prózám z ještědské tvorby Karoliny Světlé, v nichž jsou zvolené etnografické prvky za použití odborné literatury identifikovány, analyzovány a charakterizovány. Tam, kde to situace vyžaduje, je zdůrazněna krajová odlišnost těchto prvků, jak ji zachytila spisovatelka mezi místním obyvatelstvem.

Klíčová slova: Karolina Světlá, etnografie (národopis), Podještědí

Annotation

The thesis deals with ethnographic elements of “Ještěd prose” written by Karolina Světlá. It focuses in detail on the following areas: habits, customs, superstitious ideas, type of housing, clothing and meals. The aim of the work is to find ethnographic elements, classify and characterize them with the use of special literature.

The theoretical part of this work deals with the life of the writer Karolina Světlá, with the emphasis on the influences that inspired her to write the “Ještěd prose” (meeting with Petr Mužák, death of her daughter, her coming to Podještědí region). Furthermore, there is mentioned the continuity of the work by Božena Němcová, where it is possible to find ethnographic elements in some of her work, too.

The practical part of this work devotes to main proses from the Ještěd – output by Karolina Světlá, in which are the chosen ethnographical elements with the help of professional literature identified, analysed and characterized. Where the situation requires, it affects regional differences, as the writer captured them by perceptive listening among local natives.

Key words: Karolina Světlá, ethnography (folklore), Podještědí

Die Annotation

Die Bachelorarbeit beschäftigt sich mit den ethnographischen Elementen in der "Ještědská Prosa" der Schriftstellerin Karolina Světlá. Detailliert konzentriert sich die Arbeit auf folgende Bereiche: menschliche Gewohnheiten, Bräuche, abergläubischen Vorstellungen, die Art des Wohnens, der Kleidung und Verpflegung. Das Ziel der Arbeit ist es, diese ethnographische Elemente zu finden, zu sortieren und zu charakterisieren unter Verwendung von Fachliteratur.

Der theoretische Teil der Arbeit befasst sich mit dem Leben der Karolina Světlá, wobei die Betonung auf den Gegebenheiten liegt, die sie zum Schreiben der Prosa aus Ještěd inspiriert oder beeinflusst haben (die Bekanntschaft mit Petr Mužák, Tod der Tochter, die Ankunft in Podještědí). Darüber hinaus ist hier die Verbindung mit dem Werk von Božena Němcová erwähnt, in deren manchen Arbeiten man ethnographische Elemente auch finden kann.

Der praktische Teil der Arbeit betrifft die Grundprosa des Ještěd – Schaffens von Karolina Světlá, wo ethnographische Elemente mit der Hilfe der Fachliteratur identifiziert, analysiert und charakterisiert worden sind. Dort, wo es die Situation erfordert, ist die örtliche Verschiedenheit der Elemente hervorgehoben, wie die Schriftstellerin diese bei den regionalen Einwohnern wahrgenommen hat.

Die Schlüsselwörter: Karolina Světlá, die Ethnographie, Podještědí

Obsah

1	ÚVOD.....	11
2	TEORETICKÁ ČÁST	13
2.1	KAROLINA SVĚTLÁ	13
2.1.1	<i>Dětství.....</i>	13
2.1.2	<i>Seznámení s Petrem Mužákem.....</i>	15
2.1.3	<i>Příchod do Podještědí.....</i>	15
2.1.4	<i>Vstup Karoliny Světlé do české literatury.....</i>	17
2.1.5	<i>Počátky ještědské tvorby.....</i>	17
2.1.6	<i>Návaznost na Boženu Němcovou – národopis</i>	19
2.2	ETNOGRAFIE	21
2.2.1	<i>Definice.....</i>	21
2.2.2	<i>Historie</i>	21
2.2.3	<i>Obecné pojetí.....</i>	22
3	PRAKTICKÁ ČÁST.....	23
3.1	ETNOGRAFICKÉ PRVKY V „JEŠTĚDSKÝCH PRÓZÁCH“ KAROLINY SVĚTLÉ	23
3.1.1	<i>Zvyky a obyčeje v Podještědí</i>	24
3.1.1.1	<i>Výroční zvyky.....</i>	24
3.1.1.2	<i>Zvyky týkající se života rodiny nebo jednotlivce</i>	33
3.1.2	<i>Pověrečné představy.....</i>	38
3.1.2.1	<i>Hospodářství – úroda</i>	38
3.1.2.2	<i>Hospodářství – chov dobytka</i>	40
3.1.2.3	<i>Počasí.....</i>	41
3.1.2.4	<i>Domácnost a rodina.....</i>	43
3.1.2.5	<i>Tajemné rady jak získat partnera a jiná kouzla.....</i>	43
3.1.2.6	<i>Lidové léčitelství</i>	46
3.1.2.7	<i>Nadpřirozené bytosti</i>	47
3.1.3	<i>Podještědský lidový kroj</i>	49
3.1.3.1	<i>Ženský oděv</i>	50
3.1.3.2	<i>Mužský oděv</i>	53
3.1.4	<i>Způsob bydlení.....</i>	54
3.1.4.1	<i>Exteriér vesnického stavení</i>	55
3.1.4.2	<i>Interiér vesnického stavení</i>	56
3.1.5	<i>Obživa v Podještědí</i>	61
4	ZÁVĚR	64

5	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	66
5.1	PRIMÁRNÍ LITERATURA:	66
5.2	SEKUNDÁRNÍ LITERATURA	66
5.2.1	<i>Knižní publikace</i>	66
5.2.2	<i>Články</i>	67
6	PŘÍLOHY	68
6.1	NÁŘEČNÍ SLOVNÍČEK	68
6.2	FOTOGRAFIE Z NÁVŠTĚVY PODJEŠTĚDSKÉHO MUZEA V ČESKÉM DUBU	77

Motto

Je mi tě věru líto, ty starý Ještěde! Opěvají-li naši básníci hory české, nikdy nezazní jméno tvoje v písních jejich – líčí-li nám krásy naší otčiny, nikdy se při tom nezmiňují o zelených tvých stráních ni o tvých lesích, kde se prohání štvani za bouřlivých nocí, ni o stříbrotokých tvých studánkách, kde tančívají podvečer malí vodníčkové vedle bledých lesních panen, česajících si tam dlouhé zlacené vlasy při svitu vycházejícího měsíce...

(Karolina Světlá, Vesnický román, 1867)

1 Úvod

Tématem této bakalářské práce je seznámení s národopisnými prvky v „ještědských prózách“ Karoliny Světlé. Důvodů, proč jsem si vybrala právě toto téma, bylo hned několik. Karolina Světlá mne svým charakteristickým způsobem tvorby upoutala již v době mého prvotního mapování české literatury 19. století, během studia na všeobecném gymnáziu. Zde jsem si začala uvědomovat, jakým výjimečným způsobem se Světlé podařilo vtáhnout čtenáře jejích próz do atmosféry prostého života tehdejších obyvatel rázovitého podještědského kraje. K rozhodnutí zabývat se touto tematikou mi napomohla i skutečnost, že jsem se v tomto kraji narodila a s mnohými místními prvky zmiňovanými v díle Světlé mám osobní zkušenost. Historii tohoto kraje, do kterého patří i obec Dubnice, kde žiji, vnímám velice silně, a snažím se v tomto směru své obzory si dále rozšiřovat.

Cílem této bakalářské práce je vyhledat, utřídit a charakterizovat jednotlivé etnografické prvky v rámci „ještědských próz“ spisovatelky Světlé, a přispět tak svým dílem ke komplexnější orientaci čtenářů, kteří se o tuto problematiku zajímají. Může se stát jakýmsi doplňujícím orientačním vodítkem při zkoumání etnografických krajových specifik.

V teoretické části se budu nejprve věnovat samotné spisovatelce a jejím literárním začátkům, přičemž se budu snažit postihnout všechny skutečnosti, které ji přivedly k podještědské tematice. Především půjde o působení na její vlastenecké cítění ze strany otce a manžela, úmrtí dcery a zejména „osudový“ příchod do Podještědí. Neopomenu ani výrazný vliv, který měla na Karolinu Světlou její blízká přítelkyně, další česká spisovatelka, autorka národopisných obrazů, Božena Němcová. V této části práce čtenáře také seznámím s obecným pojetím etnografie jako stěžejního pojmu celé práce.

Poté bude následovat praktická část, ve které se pokusím identifikovat nejvýraznější národopisné prvky, které se v díle Světlé vyskytují. Mezi oblasti etnografie, na které se v těchto zmíněných prózách zaměřím, patří: zvyky, obyčeje, pověrečné představy, způsob bydlení, odívání a stravování. Pro tyto účely užiji níže zmíněné prózy, které považuji v ještědské tvorbě spisovatelky za stěžejní. Jedná se především o ještědské romány Kříž u potoka, Vesnický román, Kantůrčice, Frantina a Nemodlenec. Co se týká povídek, budu se zabývat například povídkami

Lesní panna, O krejčíkově Anežce, Skalák, Lamač a jeho dítě, Večer u koryta, Hubička, Námluvy, Nebožka Barbora a dalšími.

Po předběžném vyhledání veškerých potřebných údajů bude následovat jejich uspořádání. V této souvislosti se budu snažit o uspořádání logické, vždy s ohledem na charakter daného druhu prvků, což by mělo přispět ke snazší orientaci čtenáře. Například v souvislosti se zvyky a obyčeji, které se pojí s určitými svátky, užiji hlediska chronologického, naproti tomu v případě odívání rozliším oděvní tvorbu s ohledem na účel užití a také s ohledem na odlišnosti genderového charakteru. Obdobným způsobem budu postupovat i u dalších etnografických kategorií.

Aby se čtenář této práce do hloubky seznámil se všemi předmětnými národopisnými údaji, budu je podrobně analyzovat s využitím odborné literatury. Také si budu všímat, zda se jedná o jev typický pouze pro Podještědí, či má jeho územní penetrace obsáhlejší charakter.

2 TEORETICKÁ ČÁST

2.1 Karolina Světlá

V následující kapitole, která se bude týkat života a díla Karoliny Světlé, budu mapovat pouze ty skutečnosti, které se významným způsobem podílely na ovlivňování ještědské tvorby a celkových životních postojů spisovatelky.

2.1.1 Dětství

Karolina Světlá, vlastním jménem Johana Rottová, se narodila v Praze, v měšťanské obchodnické rodině, 24. února 1830. Otec, Eustach Rott, byl původem Čech, matka Anna, rozená Vogelová, pocházela z rodiny česko-německé.

Dětství strávila Johanka v Praze na Starém Městě, v Poštovské ulici obydlené spíše nižší střední vrstvou. Právě proto lze již v této době u Johanky pozorovat tíhnutí k jevům prostým, obyčejným. *A kdykoli se odtud vzdálila, zejména v neděli, vedla-li ji rodinná procházka někam do honosných ulic a zahrad Nového Města, středu bohatého a elegantního pražského světa, připadalo jí, jako by se byla octla v nějakém cizím pustém kraji, v němž neměla co činit, kam nenáležela, a pokaždé se jí zastesklo po milém, prostém a půvabném pobřežním zákoutí, po upřímných tvářích bodrých sousedů: tušila záhy v onom pražském „beau monde“ cizí, nepřátelský, protinárodní živel.*¹

Velice ráda se však procházela spolu se sestrou Žofií (pozdější spisovatelka Žofie Podlipská) a otcem po Starém Městě. Rott svým dcerám ukazoval všechna tamní krásná místa a procházky obohacoval příběhy ze staré Prahy. V malé Johance se tak díky jeho vlivu začalo rodit upřímné vlastenectví. *Dávno předtím, než jsem věděla, co to je národ a dějiny jeho, pravil mi jakýsi pud, že s šedými těmi pomníky minulosti mladé moje žití souvisí, že k nim náležím a ony ke mně.*²

Nástup do školy byl proto pro Johanku frustrující. Ač se cítila být Češkou, přeci byla nucena hovořit jazykem cizím. Tehdy se poprvé pokusila o spisovatelský počín. *Někdy, když mne vědomí to příliš skličovalo, vzala jsem tužku do ruky a načrtla jsem na kousek papíru všechny ty žhavé svoje stesky a žaloby.*³ Jeden takový text se však dostal do ruky Johančinu učiteli. Ten okamžitě poslal jejímu otci dopis, kde mu vyčetl, že

¹ ŠPIČÁK, Josef. *Karolina Světlá: Studie s ukázkami z díla*, s. 17.

² Tamtéž, s. 18.

³ Tamtéž, s. 18.

takové myšlenky se těžko mohly zrodit v Johančině hlavě. Otec proto nakonec přestal před svými dětmi o českém národu mluvit. Johanka však psát nepřestala, naopak. Když se posléze dostala k učiteli další její práce, objevili u ní velký spisovatelský talent. U dívky to však tehdy neznamenal nic pozitivního. *Kdyby prý Johanka byla hochem, to by prý bylo něco jiného – říkal – ale u dívky se musí podobné náklonnosti všemožně dusit, potlačovat, aby prý nevybočila z dráhy od pravěku jí vykázané a nepřilnula k jinému zaměstnání než domácí hospodyně.*⁴ Johanka byla tudíž ze školy vzata a věnovala se jen domácím pracím. Doma se Johanka učila pouze francouzštině a hudbě. Cítila se tehdy být obětí jakéhosi předsudku, a společnost a její řád vnímala stále kritičtěji. Jak sama říkala: *...v srdci mém zrodila se v oné temné pro mne době nedůvěra a nechť proti všemu, co lidmi stanoveno, zrodila se revoluce.*⁵

Dalším spisovatelským pokusem v řadě byl zápis do česky psaného deníku, kde lituje oběti velké stávky tiskařů bavlněných látek v roce 1844. I na tento text však přišel její otec. Rott byl sice toho názoru, že lidská práce by se měla chovat v úctě, dělnická stávka však pro něj bylo cosi nepatřičného. Tehdy mu Johanka slíbila, že se psaní nadobro vzdá.

Ač byla rodina Rottů důrazně proti tomu, aby se u Johanky rozvinulo spisovatelské umění, do značné míry přispívala ke skutečnosti, že se u Johanky projevila touha po vědění a vzdělání. Značný byl vliv dědečka, který se velmi zajímal o literaturu a umění, dále vliv babičky, která malou Johanku seznamovala s lidovou slovesností, tatínkovy příběhy ze Staré Prahy a v neposlední řadě četba knih. O těch Johanka říkala: *...bez knih nebyl pro mne žádný život, žádná v něm radost, ba žádný svět, staly se mi knihy potřebou jako voda, jako vzduch a světlo...*⁶

Josef Kreuzmann, tamní policejní komisař, Johanku v četbě velmi podporoval. Seznámil ji s německými vlasteneckými básníky, jako např. Freiligrathem, Herweghem, Geibelem, Platenem či Grünem. Od těchto německých básníků již pak byl jen krůček k poznání Byrona a Scotta.

Proces myšlenkového uvědomění Johanky ovlivnil též český matematik, filozof a kněz, Bernard Bolzano, od nějž budoucí spisovatelka přijala za své zásady o nutné rovnosti všeho lidstva.

⁴ ŠPIČÁK, Josef. *Karolina Světlá: Studie s ukázkami z díla*, s. 19.

⁵ Tamtéž, s. 20.

⁶ Tamtéž, s. 20.

2.1.2 Seznámení s Petrem Mužákem

Petr Mužák, rodák ze Světlé pod Ještědem, fungoval v rodině Rottových jako učitel hudby. Setkání s ním bylo pro Johanku skutečně osudové. Byl to on, kdo ji později seznámil s předními představiteli domácí literatury (např. s Boženou Němcovou, Janem Nerudou, ad.), díky němu poznala Podještědí – kraj, který ji značně inspiroval v její tvorbě.

Svým nadšením k české vlasti a k národu si Johanka brzy získala Mužákovu přízeň, a v roce 1852 se vzali. O rok později se mladému páru narodila dcera. Jejich radost z potomka však netrvala dlouho – dítě za několik měsíců zemřelo. Smrt prvorozené dcery znamenala pro Johanku těžkou ránu. Dlouhou dobu se kvůli tomu zmítala v nemocech.

2.1.3 Příchod do Podještědí

Aby se Johanka Mužáková zotavila z těžkého psychického traumatu, odvezl ji manžel Petr Mužák do svého rodiště, Světlé pod Ještědem. Zde, v malebném podještědském kraji, měla nalézt potřebný klid. Kromě klidu a krásy tamní přírody však objevila ještě něco – prostý venkovský lid, který se stal velkým inspiračním zdrojem její literární tvorby, utvrdil ji v jejím vlastenectví a výrazně ovlivnil její přístup k životu.

Podještědí navštívila Karolina Světlá, tehdy ještě Johana Mužáková, poprvé v létě roku 1953. Od této doby ho navštěvovala po celých pětatřicet let.

Když jako dítě města uviděla krásu tamního kraje, byla okouzlena. V dopise své sestře Žofii z roku 1953 píše: *Tak vznešeně jsem si tu krajinu nepředstavovala, myslila jsem si, všecko užší, stěsnanější, a vše je rozsáhlé, velikolepé. Každá hora nejméně po jedné straně lesem pokrytá anebo borem ověncená. Nikde poněkud o nějaké stezce, o nějaké určité cestě! Nemyslela jsem si to tak tuze necivilizované, ustavičně klopýtám, hledím na tu čarovnou vyhlídku a nevšímám si cesty.*⁷

Mužákovi zpočátku bydleli ve Světlé pod Ještědem, v domě Mužákova bratra Josefa společně s jeho ženou Veronikou a dětmi Miladou, Josefou a Karolinou. Od roku 1867 pak přebývali v Dolních Pasekách u Mužákovy sestry Sefky, které zemřel v té době manžel.

⁷ ŠPIČÁK, Josef. *Ještěd Karoliny Světlé: Karolina Světlá v dopisech o ještědských horách a jejich lidu*, s. 57.

Obr. 1: Rodný dům Mužáka ve Světlé pod Ještědem, zdroj: Špičák J. Karolina Světlá, 1962

Johana Mužáková se sblížila s novou rodinou a posléze i s okolním vesnickým lidem velice záhy. Ač to byla žena původem z Prahy, místní ji mezi sebe přijali, a to díky její nelíčené prostotě, vstřícnosti a milému vystupování. Po nějaké době jí dokonce důvěřovali více než jejímu manželovi, místnímu rodákovi. Báli se k němu, jako k muži vzdělanému, chodit s dotazy, které považovali za malicherné.

Tehdy ještě Johanka netušila, že bude spisovatelkou, přesto se toužila, jak sama píše, *podívat národu svému až na dno duše. Bylať jsem ihned přesvědčena, že toho jinak nedocílím, než splynu-li s ním v jedno. Jakmile jsem učinila první kroky po aksamitové pažiti ještědských hor, již jsem se stala horačkou. Okamžitě jsme zahodila klobouk, uvázavši si dle příkladu svých švakrových pestrý šátek kolem hlavy 'na ušička'.* Pověsila jsem svoje dlouhé, při chůzi do vrchu tak nepohodlné sukně na komoru, ustrojivši se do krátkých, v nichž se to zcela jinak po lesích bloudilo; a místo pevného, tehdejší módního kosticového u šatů života navlékla jsem na sebe volný kabátek, v němž se to pohodlně skákalo přes potoky, tenkrát ještě v hojném počtu krajinu, od té doby o velikou část svých lesů připravenou, oživující. – Vesnický můj kroj odstranil i poslední hráz mezi mnou a mými přáteli. Ted' teprve mi jak se patří důvěřovali.⁸

⁸ ŠPIČÁK, Josef. *Ještěd Karoliny Světlé: Karolina Světlá v dopisech o ještědských horách a jejich lidu*, s. 19.

Tito prostí, upřímní a citliví lidé Johance učarovali. Byli jí daleko sympatičtější než ty *skvěle vystrojené, hrdě si vykračující, všemu vypínavě se posmívající davy elegantního obecnstva, veřejné naše místnosti a promenády naplňující.*⁹

2.1.4 Vstup Karoliny Světlé do české literatury

Ani klidný podještědský kraj však nepřinesl Johance očekávané zlepšení zdravotního stavu. Pomohl jí teprve doktor Podlipský, snoubenec Žofie Podlipské. Sdělil jí, že je bezpodmínečně nutné, aby se začala nějakým způsobem zaměstnávat. Johanka tehdy začala znovu psát.

V tu dobu sháněl Vítězslav Hálek, jeden z hlavních organizátorů národního kulturního života, literární příspěvky pro almanach Máj (v almanachu působil například K. J. Erben, J. V. Frič, A. Heyduk, J. Neruda, R. Mayer, B. Němcová, K. Sabina, aj.). Žofie Podlipská se Hálkovi zmínila o tom, že její sestra Johanka píše, a Vítězslav Hálek s uveřejněním jejího příspěvku souhlasil. Johana Mužáková se sice nejprve zdráhala svoji práci veřejně prezentovat, ale když jí Hálek sdělil, že ji může vydat pod jiným jménem, souhlasila. V roce 1858 vyšel tedy první text Johanky Mužákové – novela Dvojí probuzení. Zde poprvé užila pseudonym Karolina Světlá. Tímto dílem vstoupila Karolina Světlá do české literatury.

Při volbě pseudonymu se Johanka Mužáková inspirovala jménem vlastní neteře Karoliny (zmněna výše) a názvem obce Světlá pod Ještědem, která se stávala v letních měsících jejím domovem.

2.1.5 Počátky ještědské tvorby

Když mělo vyjít v pořadí druhé číslo almanachu Máj, Vítězslav Hálek Světlou znovu oslovil. Ta nejdříve nechtěla pokračovat ve spisovatelské činnosti, jelikož dostatečně neuměla český jazyk, ale nakonec souhlasila. Tehdy začaly vznikat první povídky ze života ještědského lidu.

Světlá začala na popud Hála daleko intenzivněji pozorovat vesnický lid. Studovala jeho jazyk, úsloví, zkazky i pověsti. Vše si přitom pečlivě zaznamenávala a nashromážděný materiál poté využila při psaní svých děl. Povídky a romány z Podještědí tedy toto množství etnografických prvků posouvá do

⁹ ŠPÍČÁK, Josef. *Ještěd Karoliny Světlé: Karolina Světlá v dopisech o ještědských horách a jejich lidu*, s. 20.

roviny výrazně národopisně zaměřené literatury a vlastní děj často upadá do pozadí scény. Skoro by se zdálo, že bylo přímo spisovatelčíným záměrem vytvořit jakýsi národopis podještědského lidu. Byla to však jen významná, neodmyslitelná součást „ještědských próz“, která napomáhala k vytvoření ucelené představy o naturelu zdejšího lidu.

Jednou z prvních ještědských povídek Karoliny Světlé byla povídka s názvem Lesní panna (1858), ve které se nechala Světlá inspirovat pověstí tradovanou v rodině svého muže. Následovala povídka O krejčíkově Anežce (1859), v níž se v hojně míře objevily realistické prvky z Podještědí. Celá povídka je navíc psána tzv. **podještědským nářečím** (slovníček podještědského nářečí na konci práce), což výrazně umocňuje autenticitu. V prvním rozsáhlém románu První Češka z roku 1861 zase ukázala ještědskému lidu, jak vypadá život ve městě. Další tvorbu Světlé pak významně ovlivnil její milostný vztah s Janem Nerudou, vůdčím básníkem z kruhu Májovců. Ještědská novela Skalák z roku 1863 byla tohoto milostného vzplanutí přímým odrazem. V roce 1864 pak vznikla povídka Lamač a jeho dítě o nenávisti dvou rodin, svou kompozicí zatím nejucelenější. Následovaly slavné ještědské romány – Vesnický román (1867), Kříž u potoka (1868), Kantůrčice (1869), Frantina (1870) a Nemodlenec (1873). Díky těmto prózám byla označena Janem Nerudou za „tvůrkyni českého vesnického románu“. V těchto prózách se Světlá snaží zobrazit jakýsi mravní vývoj jedince, evokuje otázky o smyslu života, hrdinkami jsou emancipované ženy, často se objevuje též motiv „obětování se“, boj proti nepravdivé, povrchní morálce. Během let 1867–1873 se však nevěnovala jen těmto románovým skladbám. Vznikaly kratší povídky, kresby *ke charakteristice našeho pohorského lidu*¹⁰. Tyto příspěvky z Podještědí sledují život lidu, jejich tradice a zvyky. Jedná se například o povídky Večer u koryta (1870), Hubička (1871) – autorkou operního libreta k Hubičce je Eliška Krásnohorská, dále Námluvy (1871), Nebožka Barbora (1872), „Přišla do rozumu“ (1877) a další.

Po „ještědských prózách“ následovalo krátké intermezzo, kdy se spisovatelka věnovala tematice pražské [Černý Petříček (1871), Zvonečková královna (1872)]. V roce 1874 ji pak postihla oční choroba a byla nucena na dva roky přerušit literární činnost. Zlepšení zdravotního stavu v roce 1877 však netrvalo dlouho a Světlá

¹⁰ ŠPIČÁK, Josef. *Ještěd Karoliny Světlé: Karolina Světlá v dopisech o ještědských horách a jejich lidu*, s. 38.

musela svá díla začít diktovat. Pomocníci při této namáhavé práci jí byla Anežka Sluková (její neteř, zmíněná výše). Teprve v roce 1887 vydala další dílo, cyklus *Prostá mysl*, kde je obsažena kupříkladu povídka *Černá divizna*, v níž se Světlá věnuje pověstným ještědským „kouzelníkům“. V roce 1887 navštívila Světlá podještědský kraj naposledy. Napsala však ještě další čtyři povídky s touto tematikou, z nichž poslední byla povídka *Blázínek* z roku 1891. Po smrti manžela a sestry Žofie už jen strádala, a to jak po fyzické, tak i po psychické stránce. Zemřela 7. září 1899 v Praze.

2.1.6 Návaznost na Boženu Němcovou – národopis

Karolina Světlá ve svém zájmu o národopis navazovala na českou spisovatelku, svou blízkou přítelkyni, zakladatelku novodobé české prózy – Boženu Němcovou. Stejně jako byla pro literaturu Světlá „objevitelkou“ Podještědí, tak Němcová se soustředila zejména na charakteristiku Domažlicka.

Božena Němcová se svým mužem Josefem Němcem, komisařem finanční stráže, velice často střídala bydliště a dostala se tak na rozmanitá místa, která ji následně ovlivnila v její tvorbě, stejně jako Světlou. Jak už bylo výše uvedeno, největší inspirací pro ni byly Domažlice, kde žila s manželem od roku 1845. Po dvou letech se přestěhovala do Všerub. Své postřehy z tamějšího prostředí publikovala v tisku (*Květy*, *Česká včela*); později vydala soubor těchto příspěvků pod názvem *Obrazy z okolí domažlického* (1845–46). Zde na Chodsku čerpala Němcová inspiraci i pro své pohádky (*Chytrá horákyně*, *Spravedlivý Bohumil*, *Sedlák milostpánem*, aj.). Věnovala se též chodskému nářečí, obyčejům, zvykům a lidovým písním. V její tvorbě je patrný cit pro těžký život prostého lidu a ryzí vlastenectví.

Skutečným vyvrcholením její tvorby je próza *Babička: Obrazy venkovského života* (1855), ve které spisovatelka vzpomíná na své šťastné dětství prožité s babičkou Magdalénou Novotnou v Ratibořicích.

Babička, hlavní postava stejnojmenné prózy, tráví podzim svého života u dcery Terezky na Starém bělidle. Je symbolem mravní čistoty, žije v souladu s přírodou a lidmi. Je to žena moudrá, znalá lidových tradic, které do sebe vstřebávala po celá dlouhá léta života mezi prostými lidmi. Své životní zkušenosti se babička snaží předávat mladému pokolení přirozenou a nenásilnou cestou, formou poučného a poučeného vyprávění.

V próze Babička je možné vypořádat hlavní zdroj inspirace pro budoucí tvorbu Karoliny Světlé. Nepřeberné množství národopisných prvků (tradiční lidové zvyky a obyčeje střídající se v průběhu roku, rozmanité pověry, celkový popis způsobu života na venkově) se stalo dobrým vodítkem pro specifickou koncepci „podještědských“ próz.

Zajímavá je skutečnost, že tím, kdo se měl stát „objevitelem“ Podještědí pro literární zpracování, byla právě Němcová. Období okolo roku 1850, kdy zde v Podještědí pobývala se svým manželem pracujícím v Liberci, se snažila využít k intenzivnímu sběru národopisných informací. Setkala se však s chladnou nedůvěrou místních lidí, která pramenila ze skutečnosti, že byla ženou „finančáka“. Lidé z této branže se tehdy žádné přízni mezi prostým lidem netěšili. Když potom v roce 1953 jela poprvé do Podještědí Světlá, již Němcovou varována před nevlídnou náturou místních obyvatel, seznala pravý opak. Lidé si ji jako ženu místního rodáka nakonec zamilovali. Přispěla k tomu též její schopnost empatie do života prostých lidí, její milá a vlídná povaha.

2.2 Etnografie

2.2.1 Definice

Etnografie, čili **národopis**, lidopis, jak vyplývá z překladu složeniny řeckých pojmů *ethnos* (národ) a *grafein* (popisovat) se zabývá popisem národa ve všech jeho specifických sociálně-kulturních attributech v historickém kontextu. Etnografie vlastně shromažďuje a identifikuje získaná data na vědecké bázi, a je tak prvním stupněm rozsáhlého procesu sociálně-kulturního antropologického výzkumu populace v rámci národní historie. Na etnografii navazuje **etnologie**, která se snaží veškeré poznatky systematicky roztrždit a komparuje veškerá specifika utříděných celků, tedy národů, různých kulturně uzavřených, velkých i méně rozsáhlých lidských společenství. Československá vlastivěda III upřesňuje definici etnografie jako *společenskou vědu zabývající se zkoumáním kolektivně vytvářených a tradovaných jevů života a kultury v tradičních skupinách (pospolitostech) a v lokálních skupinách, které jsou jejich obdobou v průmyslové civilizaci...*¹¹ Naproti tomu folkloristiku již charakterizuje, na rozdíl od chápání do první poloviny 20. století, jak uvedeno níže (viz podkapitolu Historie).

Výsledky sběru dat zpracované na vědecké bázi nakonec můžeme studovat ve formě národopisných monografií, které nejsou pouze strohým popisem či výčtem atributů určitého celku, nýbrž zvýrazňují a případně porovnávají specifika života v určitých izolovaných i globálních celcích. Etnografie jako pojem i systém získávání informací má své místo i v **archeologii** či **psychologii**, zkrátka uplatňuje se všude tam, kde se zabýváme historií vývoje člověka.

2.2.2 Historie

Etnografie, jako ostatně i další společenské vědy, se stala vedle folkloristiky zabývající se hudbou, tancem a hlavně lidovou slovesností, coby poměrně mladý obor, pevnou součástí procesu formování vědního komplexu, systematicky se zabývajícího antropologií a souvisejícími aspekty, zpočátku pod společným názvem **národopis**. K této integraci došlo již v sedmdesátých letech 19. století, přičemž trvale se tento pojem ve vědecké komunitě i obecně ustálil až v 1. polovině 20. století. Vymezení pojmu potvrzuje i E. B. Tylor (1832–1917), který etnografii vnímá jako výzkum toho,

¹¹ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 20.

jak kulturní jevy vznikají a co jejich vznik podmiňuje.¹² B. Malinowski (1884–1942) jde v definici ještě dále, když zdůrazňuje nutnost a jedinečnost výzkumu v terénu a přímého pozorování jevů a objektů.¹³ Pojem a jeho obsah prošel souběžně s vývojem sociálním a politickým také vývojem, odrážejícím vždy momentální majoritní společensko-historickou normu. Tak v určitém období zrcadlil zesílené národní cítění (období válek), přičemž důraz byl kladen na globální odlišnosti národních kultur, jindy se soustředil na výzkum společenských vrstev a jejich detailní analýzu – jako právě nyní, v současnosti.

2.2.3 Obecné pojetí

V obecně ustáleném moderním pojetí lze etnografii charakterizovat jako společenský kulturně-historický vědní obor, analyzující jak oblast materiální (strava, odívání, bydlení, práce a její produkty, architektura), tak i její pevnou součást – duchovní kulturu (zvyky, obyčeje, umění).

¹² Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3, s. 192.

¹³ Tamtéž, s. 192.

3 PRAKTICKÁ ČÁST

3.1 Etnografické prvky v „ještědských prózách“ Karoliny Světlé

Podještědské romány a povídky Karoliny Světlé jsou nejen hodnotným příspěvkem do fondu české literatury, ale i bohatým pramenem národopisných údajů o životě podještědského lidu v devatenáctém století. Právě těmito národopisnými prvky se budu v následujících kapitolách podrobně zabývat. Zaměřím se na tyto oblasti:

- zvyky a obyčeje
- pověrečné představy
- způsob odívání
- obživa
- bydlení

K těmto účelům mi poslouží následující romány a povídky, které považuji v ještědské tvorbě Světlé za stěžejní.

Romány:

- Vesnický román (1867)
- Kříž u potoka (1868)
- Kantůrčice (1869)
- Frantina (1870)
- Nemodlenec (1873)

Povídky:

- Lesní panna (1858, vydáno až roku 1863)
- O krejčíkově Anežce (1859)
- Skalák (1863)
- Lamač a jeho dítě (1864)
- Večer u koryta (1870)
- Hubička (1871)
- Námluvy (1871)
- Nebožka Barbora (1872)
- „Přišla do rozumu“ (1877)

- Teta Vavřincová (1878)
- Divousové (1882)
- Z vypravování staré žebračky (1884)
- Kterak se dohodli (1887)
- Černá divizna (1887)
- U sedmi javorů (1890)

3.1.1 Zvyky a obyčeje v Podještědí

Zvyky a obyčeje, které se v dílech Karoliny Světlé objevují, by se daly pomyslně rozdělit do dvou skupin. Jednak to jsou zvyky výroční, jako například **Velikonoce**, **Vánoce** či **masopust**, jednak to jsou zvyky, které se pojí s významnými událostmi v životě rodiny či jednotlivce, jako například **narození**, **svatby** a **pohřby**. Zvyky a obyčeje Světlá buď uvede jen tak na okraj, jako pozadí děje, nebo je popisuje do nejmenších detailů.

Zvyky výroční budou uspořádány pro větší přehlednost chronologicky, tedy tak, jak se pravidelně opakují v kalendářním cyklu v průběhu roku.

3.1.1.1 Výroční zvyky

Období od Tří králů do Popeleční středy, což je obdobím **masopustu**, je vysoce společenská událost roku. Lidé se loučí se zimou a vítají jaro. Pro masopustní čas je typický průvod maškar (často se jedná o masku koně či medvěda), masopustní zábavy a hry. Vzhledem k tomu, že podobně uvolněný čas přijde posléze až po dlouhé době, konkrétně na podzim, kdy mají lidé za sebou polní práce, je závěr masopustu a loučení se s veselím velmi bujaré. Asi nejvýznamnější jsou poslední tři dny, tedy masopustní neděle, pondělí a zvláště úterý (zvané končiny, ostatky). V těchto dnech se konají speciální obřady, jež mají své pevné pořadí. Jedná se o obchůzku v maskách, scénické výstupy a konečně taneční zábavu, jíž celé slavnosti vrcholí.

Světlá masopustní období zmiňuje například v románu *Kantůrčice*. Masopust zde začínal v neděli. *O masopustní neděli jdou lidé z „hrubé“ rovnou k muzice.*¹⁴ *V pondělí jdou lidé do hospody hned po snídani. V úterý jde k muzice nejstarší ve vsi babička...*¹⁵ Podrobněji popisuje Světlá až závěrečné masopustní úterý. Zmiňuje, že v tento den chodili ještědští hoši s tzv. **novým lítem**. *Jeden nesl „lito“; vypadal jako kverličník,*

¹⁴ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 61.

¹⁵ Tamtéž, s. 62.

v němž zastrčeno osm hůlek, na jejichž každé špičce trčí jablko; dole jsou hůlky svázané, aby se mohlo líto nésti. Druhý hoch byl přestrojen za ženskou i prosil úpěnlivě na kašičku pro děti. Třetí představoval kominíka a vymítal všechny kouty, slídě, kde by něco sebral k snědku. Několik jiných maškar a banda muzikantů je provázela. Kam hoši s novým lítem vejdou, tam holky jim přinášejí peníze; stříbrné zastrkují do jablek, měděné do kapes, začez se s nimi dají do tance. Kde je která ženská v domě, stará mladá, každá musí s nimi do kola i vyskakují co mohou o „vysoký len“. Holky se pak vydají za hochy do hospody, kdež tančí až do půlnoci.¹⁶ Toto chození s lítem, jež má symbolizovat obrodu přírody, je spojeno s masopustním úterkem pouze v Podještědí. Jinde se tento zvyk pěstuje až v jarních měsících (o Velikonocích). Publikace Čtvero ročních dob v lidové tradici podává podrobný popis toho, jak takové líto vypadá. V podstatě to byl a místy ještě je vršek Jehličnatého stromku ozdobený vaječnými výdumky, stužkami, holubičkami, někde i přivěšenou panenkou.¹⁷

Popeleční středou začíná asi nejvýznamnější křesťanský svátek – **Velikonoce**. Křesťané si v tomto období připomínají umučení a zmrtvýchvstání Ježíše Krista. Velikonoce mají, stejně jako masopust, svůj typický průběh. Jejich první fáze začíná Popeleční středou – tzv. postním obdobím, které trvá šest týdnů. Lidé si odříkají v jídle, pití a zábavě. Následuje pašijový týden, který vrcholí o Božím hodu velikonočním a třetí fázi Velikonoc zaujímá opět veselí a koleda (pomlázka).

Velikonoce zmiňuje Světlá ve své tvorbě někdy pouze útržkovitě, ve strohých odkazech, někdy ji obyčej s nimi spojený zaujme natolik, že se jeho výkladem zabývá hlouběji, v závislosti na momentální potřebě barvitěho vyličení určité události. Podrobný popis jednotlivých dnů pašijového týdne v románech a povídkách nenalezneme. Objevuje se zde vždy jen zmínka o některém z nich (například Zelený čtvrtek, Velký pátek) v souvislosti s nějakou pověrou, která se k němu váže (viz podkapitolu Pověrečné představy). Jak vypadala taková tradiční nadílka pro děti, popisuje Světlá například ve Vesnickém románu: Hospodářka Jírovcová dávala vždy dětem *jablka a ořechy v hedvábném šátku svázané a o pomlázce podala každému malované vejce, v němž byl zastrčen tvrdý tolar*.¹⁸ Pomlázku popisuje Světlá takto: *O pomlázce i v den, kdy se dobytek poprvé vyhání, šlehá se totiž mladý lid až do krve a při vyhánění dobytka polívá se ještě k tomu studenou vodou, aby zůstal po celé léto při*

¹⁶ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 62–63.

¹⁷ LANGHAMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*, s. 144.

¹⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 31.

*práci čiperným. Celý den až pozdě do noci rozléhá se po vesnici křik a smích. Hoši číhají na děvčata, děvčata na hochy, někdy přijde až k rvačkám opravdivým.*¹⁹

Filipojakubská noc, tedy noc před prvním květnem, je tradičně spojena s pálením ohně (s pálením čarodějnic). Dříve to byla noc opředená kouzly a čarami, lidé věřili ve zvláštní moc čarodějnic. Zvyky a obyčeje, které se tuto noc prováděly, měly nějakým způsobem tuto čarodějnickou moc oslabit. Nejvíce „v ohrožení“ byla v tomto období hospodářská zvířata. Podle Světlé sypala hospodyně za účelem zamezení přístupu čarodějnic ke zvířatům před práh chléva drobounký písek. Aby se čarodějnice do chléva přece jen dostaly, musely podle pověry všechen písek spočítat. Hospodyně dále na prahu přeložila třikrát vedle sebe po dvou stéblech slámy a na dveřích obnovila svčenu křídou tři tříkrálové křížky. Tím zajistila, že nemělo žádné kouzlo nad dobyt看 moc. V podobném duchu je pojednáno o těchto zvyklotech rovněž obecně v pramenech lidové kultury. Výčet prostředků v boji proti čarodějné moci je zde rozšířen vedle drobounkého písku o popel, zelené drny s pichlavými větvičkami, mech a trní a také špendlíky či hadí kůže.²⁰ Zatímco písek čarodějnice zaměstnal zdlouhavým počítáním jednotlivých zrn, ostatní předměty je měly v případě zlých úmyslů zranit.

K tzv. upalování čarodějnic byly užívány různé předměty, především stará košťata, pochodně potřené smolou, apod. Starým ometeným košťatům, která se o filipojakubské noci páčila, se říkávalo podle Světlé „drablišťata“. Tato „drablišťata“ se po celý rok v každém stavení za tímto účelem shromažďovala. Jejich pálení popisuje spisovatelka v následující ukázce: *Každý čeledín, každá služka vzala jedno či dvě do ruky a s hlasitým pokřikováním 'čarodějnice letí' rozháněli se po polích a sadech hospodářových. Když třikrát po sobě kříž na kříž je oběhali, vyšli na přívrší vedle stavení, kdež hodili všecka chvošťata na jednu hromadu, vesele okolo ohně tancující, až hranice dohořela. Nejsmělejší oheň i přeskakovali. Tak učiněno všude.*²¹

Hlavní smysl, který spojuje všechny lidové tradiční obřady v první polovině roku, můžeme vidět ve snaze o zajištění co nejlepších sezónních výsledků v hospodaření. Jedním z takových obřadů, kde vidíme spojitost mezi starostmi o dobrou úrodu a všeobecný dostatek a lidovou zvyklostí, je například tzv. **Boží tělo**, obřad, který nemá pevně stanovený den v kalendáři, podobně jako Velikonoce. Datum jeho konání

¹⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 83.

²⁰ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3, s. 213.

²¹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 148.

je totiž stanoveno na čtyřicátý den po Zeleném čtvrtku, na který spadá poslední večere Páně. Tento zvyk se udržuje jako připomínka zpřítomnění Krista v hostii, což souvisí se svatým přijímáním, tzv. **eucharistií**. Jedná se o čistě katolickou slavnost starou přibližně tři sta let. S adorací Kristova těla souvisí letní barevná a veselá atmosféra lučního kvítí a bylin, čehož je v průběhu tohoto lidového obřadu plně využíváno. Slavnost se totiž koná ve volné přírodě. Česká etnoložka Jiřina Langhammerová její průběh popsala v publikaci *Čtvero ročních dob v lidové tradici* takto: *Ve smyslu křesťanského pojetí se křesťanský svět žehná. Slavnost se proto koná v plenéru, kázání a žehnání se vztahuje, vedle lidských osudů, na nastávající čas zrání a budoucí těžby úrody. Hlavní veličinou obřadu je Kristovo tělo, reálně zpřítomněné v hostii, umístěné v monstranci (ozdobná kovová schránka, kde je vystavena hostie používaná k výše zmíněné eucharistii). S ní kněz v obřadním průvodu kráčí obcí v pomyslném kruhu kolem kostela a návsi se zastávkami u čtyř polních oltářů. Uctívání Kristova těla je více než tradiční. V duchu starých mýtů je nejúčinnější prosba či oběť přinášena panenskými dívkami, u nás **družičkami**. Symbolickou obětí jsou u nás živé, čerstvě natrhané květy, které se sypou na zem jako živý koberec.*²² Zdůrazňování blízkého spojení s přírodou vidíme také v povídce U sedmi javorů, kde Světlá malebnou češtinou popisuje: *Každá měla na ruce navlečený veliký dotýkaný věnec ze sedmera kvítí, který jim byl pan děkan sám odevzdal...Hospodyně jim blahosklonně děkovala, pokropivši je z kropenky, již jí nejstarší děvečka podávala. Poté si smekla věnec s ruky, rozvila jej a rozdělila. Každému připadla z něho část. Šafář se s údělem svým vzdálil a zastrčil jej nad vraty, aby do stavení nemělo nic zlého přístupu, oráči učinili taktéž ve stáji i stodole a děvečky spěchaly se svou částí věnce do chléva, slepičárny a holubníku, aby svěcené květiny tam zůstavily jakožto ochranu proti každé nástraze zlověstné. Březové ratolístky prozatím uctivě uloženy. Byly určeny pro pole a louky, kamž měla býti času nešporního každá z nich zvlášť zastrčena.*²³ Skutečnost, že si ženy věnec nesou s sebou po slavnosti domů, aby každé domácnosti přinesl užitek, potvrzuje rovněž Langhammerová.²⁴

Podobně významným dnem byl prostým lidem vnímán rovněž **svátek Jana Křtitele**. Ten spadá, stejně jako Boží tělo, do období svátků letního slunovratu, lidově zvaných **letnice**. V tomto období jsou opět, stejně jako o filipojakubské noci, u moci nadpřirozené bytosti. Znovu se tedy lidé musí před nimi nějakým způsobem chránit.

²² LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*, s. 52.

²³ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 476.

²⁴ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*, s. 53.

Podle odborné literatury hrají v tomto čase velkou úlohu následující činitele: oheň, voda a vegetace.²⁵ Jednak ochraňují lidi před zlou mocí, jednak jsou zdrojem síly, která je pro nadcházející polní práce tolik potřebná. Pro tyto účely se opět pálí ohně – tentokrát však svatojánské, podle patrona tohoto času, svatého Jana Křtitele. V rámci oslavování tohoto světce se můžeme setkat také s velice zajímavým zvykem, vlastně dětskou hrou – **stláním svatojánské postýlky**. Děti vždy vystlaly bílou plachetku natrhanými kousky květů, umístily ji pod stůl a položily na ni talířek v naději, že na něm druhý den ráno naleznou nějaké sladkosti. Zajímavou obměnou je svatý obrázek s podobiznou svatého Jana, který nám nahrazuje talířek. Pod obrázek pak rodiče vkládali pro děti drobné mince jako výraz vděčnosti svatého Jana za poskytnutý nocleh.

V románu *Kříž u potoka* jde Evička, hlavní postava, trhat na hory kapradí a lesní kvítí, aby mohla sv. Janu Křtiteli podestlat na památku. Zde vidíme, že Světlá zvyk modifikuje, plachetku vystylají natrhanými lučními květy i ženy, které jimi poté jako posvěcenou krmí sytí svůj dobytek. Kde se dle spisovatelky tento zvyk nedodrжуje, tam dobytek neprospívá.

Dalším obyčejem spojeným s magickou mocí bylin je **svatojánské čarování**. Lidé chrání pomocí čerstvě utržených ratolestí sebe i domy. Za nejúčinnější jsou podle odborné literatury považovány tyto: lípa, černobýl, kapradí, mateřídouška, rmen, máta, divizna a bazalka.

Světlá ve svých prózách zmiňuje rovněž **posvícení**. Publikace *Lidová kultura* uvádí, že *jádrem posvícení je církevní svátek na památku posvěcení kostela*.²⁶ Rozmanitost krajového chápání tohoto svátku vidíme v postupném členění na část základní, tedy církevní, na kterou navazují oslavy světské, obecní a rodinné. Zvláště lidové slavnosti zaznamenávají společně s různým názvoslovím i krajově odlišné prvky zvyků, obyčejů, pokrmů, ale i umělecké tvorby výtvarné, pěvecké či taneční. Tyto slavnosti se postupně staly příležitostným pojátkem s oslavou dobré úrody doprovázenou lidovým veselím, která má sama o sobě hluboké kořeny již v dobách předkřesťanských, kdy se jednalo o díkůvzdání za úspěšnou sklizeň, v prvotní formě jako oběť. Odtud čerpá níže uvedený zvyk stínání kohouta či shazování kozla. Oslavy se dále přesunuly do místní hospody a na prostranství před ní, přičemž každá věková

²⁵ LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*, s. 55.

²⁶ *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska* 1–3, s. 781.

kategorie si v průběhu oslav přišla na své. Tak bylo zvykem, že posvícenská neděle patřila mládeži, zatímco manželé se scházeli ke společné zábavě až v úterý.

Ve Vesnickém románu Světlá uvádí, že kdo „k muzice“ nepřišel, musel mít pro to nějaký zvláštní důvod. Když dotyčný důvod neměl, povídala si o tom celá vesnice, jako o něčem nepatřičném.

Tyto oslavy jsou tradičně spojeny s obřadným utracením nějakého domácího zvířete. Jako příklad lze uvést **stínání kohouta** či shazování kozla. Je patrné, že se vždy jednalo o samce, který představoval symbol plodnosti, potence a tedy vlastně i hojnosti. Tím, že ho lidé sami zbaví života, přechází jeho vitalita na ně samotné a dává naději dalšího úspěšného života, který máme plně ve svých rukou.

Obyčej stínání kohouta Světlá líčí jako událost velice očekávanou a pozitivně vnímanou, na kterou se všichni těší po celý rok. Do detailu zacházejícím popisem tohoto obyčeje se čtenář doslova ocitne přímo v centru děje obřadného rituálu. Zde vidíme, jak hluboce místní obyčeje spisovatelku zaujaly, že při jejich popisu často ztrácí hlavní linie děje na síle a do popředí vystupuje dokonalý popis bohatosti lidových zvyků.

Na louce za vsí vždy aktivní obecní činovníci připravili pro obyvatele vsi zábavné představení, vrcholící setnutím hlavy kohouta. Lidé dychtiví po veselém uvolnění se této události vždy účastnili v hojném počtu. Na humorné zážitky pak vzpomínali celé další měsíce.

Když dorazil hospodský s Antošem k velké louce za vsí, kde se měl kohout stínat, mačkaly se tam již zástupy vystrojených lidí. Nemohli se davem ani protlačit, musili se postavit na stráž nad louku.²⁷

S velikou slávou a strojenou námahou přitáhli místní muži na trakaři naloženého kohouta ke kolíku přivázaného, doprovázeni celou suitou dalších, do pestrých krojů nastrojených osob. *Dvanáct silných mužů táhlo trakař, dělali při tom, jako by ho nemohli utáhnouti, ač nebylo na něm nákladu jiného mimo černého kohouta ke kolíku přivázaného, který čepeje se hněvivě každou chvíli úzkostlivě zakokrhával. Muži ti měli na sobě kazajky, spodky a čepice každou půli jiné křiklavé barvy. Šest jiných mužů šlo před trakařem. Jeden z nich, jsa oděn jako předešlý, nesl lucernu beze skla, v níž hořela svíčka z koudelky usoukaná; musel ji každou chvíli znovu zapalovat. Druhý byl*

²⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 64.

*přestrojen za kněze, třetí za čerta, čtvrtý za komedianta a ti dva poslední za ministranty. Za trakařem šla banda vesnická, každý muzikant měl kabát naruby na sobě a čepici štítem dozadu posazenou. Hráli smuteční marš.*²⁸

Kohouta přivezeného na louku muži „uvěznili“ k zatlučenému kůlu, a řízení celého představení se ujal kněz, kterému za kazatelnu sloužil obrácený půlsud. Nyní přichází na řadu další zajímavý moment celého obřadu. Kněz počal vyjmenovávat všechny dosavadní kohoutovy „nebetyčné“ hříchy, jichž se měl dopustit během posledního roku svého života, *jako například rvaček krvavých, bezpříkladné lenosti, křiklounství a konečně i mnohoženství*²⁹, a proto si nemůže zasloužit nic jiného než smrt. Obřad graduje, když kněz, mimochodem převlečený vyhlášený *největší ferina na celém panství*³⁰, překvapí obecnstvo předložením kohoutovy závěti, ve které tento „hříšník“ odkazuje veškeré kohoutí atributy „potřebným“. *...odsouzenec, tuše svůj osud, ihned s životem se loučil, jakmile si proň přišli. Udělal v posledních prý okamžicích volnosti kšaft, v němž poroučel svoje tělo kus po kuse sousedům, jimž zavalil za života svého tolik pohoršení. Nový nekonečný se strhl smích, když počal kněz závět, článek za článkem, čist. Kohout odkázal totiž „špáry“ občanu, o němž bylo známo, že je největším na panství bázlivcem, hřeben sousedovi, o němž si vypravovali lidé, že se česává jen o boží hod, péří Tómovi, synu nynějšího rychtáře, největšímu to furiantovi v okolí, a jazyk kmotře, jejížto zlý jazyk natropil ve vesnici nesčíslných do roka svárů.*³¹

Pak se losovalo v řadách mládenců o výsadu stát se katem hříšného kohouta. Vylosovaný si pokaždé demonstrativně zaplatil doprovod muziky, která byla vždy k dispozici, a jal se poslepu, tedy se zavázanýma očima, stínat nebohého kohouta uvázaného ke kůlu. Musel se však několikrát otočit, čímž ztratil orientaci, a tak měl kohout většinou několikrát prodlouženou šanci na život. Katů se totiž za těchto podmínek nutně muselo vystřídat několik, než byl někdo úspěšný.

V příběhu Světlé je tento obřad okořeněn vstupem dívky Sylvy do děje, kde úspěšně splnila roli kata, a tím všechny pyšné mládence zahanbila. Někdy se ale ceremoniál vyvíjí mimo očekávání realisticky a může dojít i k nepříjemnému rozuzlení, jako právě ve Vesnickém románu. Tam Sylva jednoho ze zahanbených mládenců, Antoše, zranila nožem, což se nakonec ukázalo jako počáteční projev jejich klíčící lásky.

²⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 65.

²⁹ Tamtéž, s. 66.

³⁰ Tamtéž, s. 65.

³¹ Tamtéž, s. 66.

Vánoce jsou po Velikonocích druhým nejvýznamnějším svátkem v křesťanském kalendáři. Čas Vánoc je uveden adventní dobou trvající čtyři týdny. Název tohoto období je odvozen od latinského výrazu *adventus*, což znamená přicházející, a avizuje vlastně očekávání narození Ježíše Krista, tedy „Ježíška“. V těchto časech zvyklost předepisovala umírněnost v jídle i pití, tedy **půst**, což však neznamenal, že by lidé vyloženě strádali. Společenský život neutuchal, ale spíše se přesunul do soukromí chalup, kde se obyvatelé scházeli k tzv. **přástkám** nazývaným podle původně vykonávané činnosti, tj. předení a jiným ručním pracím. Takovéto sešlosti pak měly často podobu mládežnických veselých akcí, na které samo sebou rádi mezi ženy docházeli místní mládenci. Následoval **Štědrý den** jako vyvrcholení celých svátků vánočních, den plný dlouhodobě zakořeněných zvyků a obyčejů. Jako příklad můžeme uvést obřadné krmení stromů a zvířat. V Podještědí bylo zvykem, že první jedla zvířata a stromy, pak teprve lidé. Činilo se tak z toho důvodu, že po celý rok živí zvířata a stromy lidi, bylo tedy potřeba se jim nějak odvděčit. Ve Vesnickém románu Sylva opakovala při tomto úkonu následující formuli:

*Stromy, milé stromy
pojd'te dnes s námi jíst;
až vy budete mít,
půjdem my zas s vámi jíst.*³²

Toto pozvání k večeři opakovala Sylva u každého stromu, přičemž ke každému položila z fěrtochu „po třech hrstech“. Co zbylo, nasypala na trávu pokrytou sněhem. Při tom opakovala další formuli:

*...až ty, travičko, budeš mít,
bude naše kozička s tebou jíst.*³³

Existovala pověra, že kde lidé obyčej nedodržovali, ať už proto, že zapomněli, nebo proto, že k němu byli lhostejní, tam se rozhněvaly stromy a dobytek tak silně, že krávy a kozy přestaly dojit a stromy nést ovoce. Další obyčej je hned v následující scéně. Sylva si klekla uprostřed zahrady, zula si střevíc z pravé nohy a hodila jej levou rukou za sebe. Tzv. **házení střevícem** je stejně jako například lití roztaveného olova nebo vosku, pouštění lodičky se svíčkou, čarovným hádáním budoucnosti týkající se vdavek, výběru ženicha, zdraví, bohatství nebo smrti. Neméně propracované byly zvyky týkající se svátečních jídel, jako například velice oblíbený hubník, oplatky s medem nebo

³² SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 118.

³³ Tamtéž, s. 118.

zdobené cukroví (hlavní bod Štědrého dne – slavnostní štědrovečerní večeře – viz podkapitulu Obživa v Podještědí). Můžeme zmínit i další zvyky se štědrovečerní večeří spojené: rozkrajování jablka a louskání vlašského ořechu, kde hvězdička v jádřinci a zdravý ořech symbolizovaly naději pevného zdraví v dalším roce. Ve Vesnickém románu zobrazila Světlá mimo jiné jeden ze zvyků ve vkládání drobných mincí pod ubrus štědrovečerního stolu, kdy se tímto úkonem jedna z postav (Jírovcová – matka Antoše) snažila zajistit rodině dostatek peněz po celý příští rok. Po štědrovečerní večeři se ubrus vynesl ven a drobtý od večeře se rozesely po zahradě.

Některé z uvedených zvyků byly postupem doby nahrazovány nadělováním dárků, v tehdejších časech však ještě velice skromných.

V domácnostech, které měly štěstí na šikovného kutila, doplňoval kouzelnou atmosféru Vánoc výjev narození malého Ježíška v podobě papírových figurek, někde vyřezávaných ze dřeva či modelovaných z hlíny. Takovýto **betlém** býval chloubou rodiny, často vyhledávanou širokým okolím. Betlém detailně popisuje Světlá například v románu Kantůrčice, kde děda Podhajský již od svého mládí pečoval o rodinný betlém děděný z generace na generaci.

Všecka všudy zvířata a všechny osoby sebou pohybovaly: panna Maria kolíbala Jezulátko, svatý Josef jí pomáhal, pastýři před jesličkami klekali, anděl nad nimi se vznášející třepetal zlatýma křídly, oslík a volek hlavama kývali, opodál mířil myslivec na jelena, tkadlec u stavu tkalcoval, selka tloukla máslo, cimbálník břínkal na cimbál, brusíř brousil na brusu, dva kozli se prali, ovce se pásly a v pozadí v městě Jerusalemě čtvrtili žoldnéři Herodiašovi mlád'ata hroznými meči. Byla to vzácná podívaná; nejen vesnická mládež, ale i vážní občané za pravý zázrak ji považovali. Od prvního vánočního svátku až do Hromnic nestačil dědeček vodit děti do komory na Betlem, spouštět dráty a vše jim vykládat.³⁴

³⁴ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 21.

Obr. 2: Podještědský betlém, zdroj: autorka práce (fotografie z Podještědského muzea v Českém Dubu)

3.1.1.2 Zvyky týkající se života rodiny nebo jednotlivce

Křest jako prostředek zbavení nově narozeného človíčka pohanského cejchu má v našich zemích tisíciletou tradici. Zpočátku byl kladen velký důraz na dodržení pevně stanovené doby po narození, kdy má být dítě pokřtěno. Dokonce byl tento termín úředně stanoven. Jak uvádí Československá vlastivěda III.: *Od minulého století se křest obyčejně konal nejbližší neděli. (Koncem 8. století se sice v sousední Panonii vydávají příkazy, aby nemluvnata byla křtěna pouze o Velikonocích a svatodušních svátcích, avšak později se toto nařízení podstatně mění. Koncem 16. století se nařizuje na středním Slovensku, aby děti byly přineseny ke křtu druhého dne nebo nejpozději třetího dne po narození. I později se opakují stížnosti, že rodiče ponechávají děti nepokřtěné dva týdny i déle.)*³⁵

Dokonce i denní hodina byla pro křest důležitá, o čemž se zmiňuje rovněž Světlá ve svém románu Kantůrčice. Při křtu hlavní hrdinky této prózy, Enefy Podhajské, se děda Podhajský zlobil, že se matka s dítětem vypravila do kostela až za tmy, což je zde vysvětleno obavou z možného ohrožení zdraví. *'Cos jen to myslila, osobo neprozřetelná', vadil jsem se s ní, 'že's dítě v době té ke křtu do kostela poslala? Jen se*

³⁵ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 563.

*podívej, vždyť je venku čiročirá tma, což nevíš, že bude dítě tvoje tak černé jako hodina, kdy bylo křtěno? Kdo chce mít dítě bělounké, musí je poslat ke křtu ve dne, když je slunce vysoko. 'Matka tvoje velice si to brala a s úzkostí každý den si tě prohlížela, jestli že nečernáš. Ale nadarmo se strachovala; odnesla jsi temnost noční jen v očích a na vlasech, na kůži ti nepřišla.'*³⁶

Samotný akt křtu probíhal tak, že miminko oděné do ozdobné křestní košilky a čepečku a zavínuté do peřinky nebo zavinovačky obstarávali předem dohodnutí kmotři a kmotry, kteří zajišťovali jeho přenášení do kostela ke křtu. Při tom zpravidla některá z žen červeným šátkem halila obličej dítěte, aby prospívalo a nebylo sužováno nemocemi, což Světlá upřesňuje jako ochranu před „uhrautím“ zlými silami. Domů jej kmotra přinášela se slovy: *Odniesli sme pohana a priniesli sme kresťana.*³⁷ Zde byli kmotři pohoštěni – podle Světlé chlebem, sýrem, máslem a hrncem piva – a na oplátku věnovali čerstvě pokřtěnému dítěti peníze a někdy i několik loktů plátna. Tomuto druhu obdarování se říkalo **křižmo**.

Mezi další významné dny v životě člověka patří **svatba** (veselka, svatební veselí). Ta je podle obecných pravidel oznámena tzv. **ohláškami**, jejichž délku Světlá upřesňuje ve svých prózách na tři týdny. Tento akt zahrnuje směs náboženských, mytologických a právních zvyklostí. Světlá tuto slavnostní událost připomíná ve svých „ještědských prózách“ poměrně často. A nehovoří pouze o svatbě dvou mladých svobodných lidí. Objevují se i svatby, kde pár tvoří vdovec a mladá dívka či naopak, zmiňuje též nerovné partnerství (například když si bohatý sedlák bere chudou dívku) či sňatky z rozumu, apod.

Například v povídce Hubička se jedná o svatbu mezi vdovcem a mladou dívkou. Ženich, jak Světlá uvádí, nejprve počkal, až uplyne šest neděl od pohřbu, tak jak se podle starých způsobů sluší, teprve poté si šel namluvit nevěstu. Zvykem bylo, že nevěsta dostala od svých rodičů **věno**. V tomto konkrétním případě se jednalo o finanční příspěvek. Dívka, kterou si přišel ženich namluvit, musela počkat někde v ústraní, dokud si pro ni nepřišel námluvčí. Ten jí pak vypověděl vše, o čem se jednalo, a dovedl ji za ženichem, který ji požádal o ruku. Poté se začaly řešit existenční otázky (například bydlení).

³⁶ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 38

³⁷ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 563.

V Podještědí bylo zvykem, že se nevěsta k ženichovi stěhovala teprve několik neděl po oddavkách. Tento zvyk dokládá i publikace Lidová kultura.³⁸ V povídce Hubička se však nastěhovala Vendulka, hlavní hrdinka, do manželova hospodářství ihned, neboť zde bylo třeba opět zaujmout místo hospodyně po odchodu nebožky. Světlá v povídce uvádí všechny případy, kdy nevěsta chodila do nového domova již mezi ohláškami: *...bud' je-li tchýně již velice stará a vetchá a přeje-li si, aby starosti o domácnost co nejdříve se zbavila, či provdala-li se odtamtud dcera, na níž dosud vše stálo a již jí jest nahraditi, neb je-li v rodině právě těžce nemocný, jehož ošetřování vyžaduje zvláštní péče.*³⁹ V této povídce se jednalo o svatbu vdovce a svobodné dívky. Měla to tedy být tichá záležitost, bez muzikantů, s jednou družičkou a mládencem.

Samotný proces stěhování nevěsty k ženichovi popisuje Světlá podrobněji v románu Kříž u potoka. Zde se nejprve na vůz naskládaly všechny věci, se kterými se měla nevěsta k ženichovi stěhovat, jako například hospodářské a domácí nářadí. Potom do vozu nastoupila nevěsta a spolu s ní sousedky, které jí se stěhováním pomáhaly. Cestou se k vozu přidávali další obyvatelé obce. Ženich mezitím nevěstě vyjel naproti spolu se svými kamarády. Každý z nich měl koně ozdobeného květinami, fábory a pozlátky. Když muži průvod nevěsty zahlédli, vytáhli z kapes „bambitky“ a přivítali ho střelbou. Všichni si připíjeli na mladé novomanžele. Poté podal ženich nevěstě číši vína, ze které se předtím sám napil. Nevěsta víno vypila a kalíšek zahodila na důkaz toho, že zapila a zahodila všechn stesk po domově. Následně je čekala v domě bohatá hostina (viz podkapitulu Stravování v Podještědí).

Dříve se také běžně stávalo, že se konaly tzv. **sňatky z rozumu**. Světlá v povídce Přišla do rozumu uvádí příklad, kdy si sedlák vzal ženu, aby s ní nabyl i nový pozemek. Její rodina totiž vlastnila pole, o které měl zmíněný sedlák zájem. Světlá v souvislosti s tímto sňatkem popisuje další obyčej. *Kde je v našich horách v domě nevěsta, tam musí dostat každý mužský pěknou košili a ženština na šaty neb aspoň šátek. Mladý Rokelský daroval bratrům Andulinčiným ale po dvou košilích červeným hedbávým vyšíváných, tchánovi poslal na aksamitovou vestu a tchyni loktušku samý květ, tak překrásnou, že se chodily sousedky na ni dívat. Tuze se tomu každý podivil, že umí mladý Rokelský tak dobře vybírat.*⁴⁰ Ženichovou starostí ale i výsadou totiž bylo, že mohl nevěstě pořídit svatební šaty, se kterými se samozřejmě pochlubil, kde mohl, než

³⁸ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3, s. 996.

³⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 90–91.

⁴⁰ Tamtéž, s. 28.

je nechal dopravit do nevěstina domu. Úkolem nevěsty zase bylo postarat se o svatební rozmarýnové snítky zdobené pentlí: *Jestli' úkolem nevěstíným uvíti mládencům a družbovi kytice rozmarýnové a opatřiti je fábory.*⁴¹ Zde Světlá upřesňuje: *Družba nesmí míti na svých pentlích očka, ale mládenci zas očka míti musí.*⁴²

Velice zajímavý zvyk popisuje Světlá v románu *Nemodlenec*. Nevěsta Dalena se každý den co svatba trvala, třikrát převlékla, aby dala na odiv, jak bohatě se o mladou nevěstu ženich postaral. *Neměla potřebí chodit v sukních po nebožce své předchůdkyni, dala si z nich ušít samé jen spodničky, měla od muže jiných a dražších k nošení. Zemančiny stříbrné řetězy také nenosila, byly jí rovněž špatné, daroval jí muž dva řetězy zlaté, a hrabě jí poslal k svatbě šest šňůr dobrých perli.*⁴³

Tento zvyk dokládá i publikace *Lidová kultura*, přičemž potvrzuje, že časté převlékání během svatebních dnů si mohli dovolit pouze bohatí lidé.⁴⁴

Zvyky a obyčeje, které provázely **pohřeb**, měly zajistit nebožtíkovi klidný přechod mezi mrtvé a zamezit jeho návratu na zem, tzv. **revenantství**. Dříve se věřilo, že v období mezi smrtí a pohřbem se duše nebožtíka stále ještě pohybuje mezi živými, proto v okolí zemřelého panovala ustrašená atmosféra z různých projevů duchů. Převládala však úcta k mrtvému, a pozůstalí úzkostlivě dodržovali ustálené zvyklosti, aby co nejlépe zajistili pokojný odchod na onen svět.

Přípravné práce pohřebního rituálu započaly ihned po skonání umírajícího a zaznění umíráčku, zvláštního zvonce umístěného v kostele, užívaného k tomuto účelu. Následovala příprava samotného těla zemřelého k důstojnému uložení do rakve.

V románu *Kříž u potoka* Světlá popisuje, jaké úkony prováděla mlynářka s nebožtíkem: *Mlynářka, vracejíc se do sednice k nebožtíkovi, zaplakala sice ještě jednou, velmi bolestně nad ním, ale přec již si tak zoufanlivě jako prve při tom nepočínala. Přikryvši ho nejjemnějším svým prostěradlem, sundala s obrazu sv. Jana Nepomuckého na zdi lampičku z červeného skla, ve dne v noci tak mrkající, a umístila ji k hlavám lože úmrtního, k nohám mu dala cínovou se dveří kropenku a na prsa mu položila několik kvetoucích haluzek z jeho višinek, které byla venku ulomila. Nato sednici zamkla a políbivši klíč do kapsy jej schovala, aby tam nikdo bez jejího vědomí se*

⁴¹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 29.

⁴² Tamtéž, s. 29.

⁴³ SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 147.

⁴⁴ *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3*, s. 997.

*nedostal. Uminila si, že cizí člověk naň nesmí ruku vložit, sama mu chtěla do rakve ustlat.*⁴⁵

Publikace Lidová kultura uvádí, že se zpravidla do tří dnů konal pohřeb.⁴⁶ Do té doby byl nebožtík vystaven na úmrtním loži ve svém domě, a všem pozůstalým a známým bylo umožněno se přijít s nebožtíkem rozloučit. Zde můžeme upozornit na rozpor mezi odbornou literaturou a postřehy spisovatelky Světlé týkající se sledu jednotlivých kroků smutečního obřadu. Světlá uvádí, že smuteční hostina samotnému pohřbu předcházela, avšak obecné prameny tuto smuteční veselici řadí až za samotné uložení zesnulého do hrobu⁴⁷. V tomto případě jsou smuteční hosté zváni na hostinu do domu zesnulého až po ukončení ceremoniálu na hřbitově.

V den pohřbu přišli „funusníci“ za současného doprovodu tesklivé muziky, což bylo obvykle signálem k závěrečnému srdceryvnému rozloučení s nebožtíkem v rakvi. Světlá líčí: *Nato pokropili kněží nebožtíka a stárek s mládkem naň dali víko. Přivázali víko místo provazy k márám bílou rouškou. Tak to chtěla mlynářka, prosila tak dlouho, aby jí to kvůli udělali, provazy ho neuvazujíce, že by se jí do duše zařezaly, až jí vyhověli. Ustříhla na roušku kus nejpěknějšího plátna, které sama byla napředla. Zavedla rouškou nový obyčej; od té doby to dělali na celém okolí po ní. Po vykropení okolní mlynáři rakev obstoupili; byla červeně natřená, modrými květy malovaná, zelenými ratolestmi všecka obtočená a uvnitř vystlaná. Mlynář v ní ležel jako v besídce. Vyzdvihli si ji na ramena a průvod se hnul ze sednice sadem okolo rybníka podle olší přes louku k horám.*⁴⁸

Obecná zvyklost praví, že nebožtíka v rakvi na poslední cestě vyprovázejí vždy jako první nejbližší pozůstalí a postupně vzdálenější příbuzenstvo, zbytek průvodu tvoří přátelé a známí z širokého okolí.

Podobu symbolického rozloučení určovala profese, s níž byl zemřelý svázán. V publikaci Lidová kultura je uvedeno, že pokud se například jednalo o mlynáře, mlýny mlely naprázdno, pokud byl zemřelým kovář, bušilo se zase do kovadliny.⁴⁹ Stejným způsobem se lidé loučí i s mlynářem Luhovským. *Jak překročil průvod s nebožtíkem práh, spustila chasa mlýn, ale jen naprázdno; všem se zdálo, že klepá*

⁴⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 22 – 23.

⁴⁶ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3, s. 761.

⁴⁷ Tamtéž, s. 762.

⁴⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 27.

⁴⁹ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3, s. 762.

*jinak zcela dnes než jindy, mnohem volněji a truchlivěji. Jak také ne! Vždyť se loučil ve jménu celého údolíčka s nejstarším a nejlepším svým přítelem, s tím dobrým kašlavým mlynářem, který za mládí tak urputně s Bohem zápasil a k stáru tak dobře s ním si rozuměl.*⁵⁰

3.1.2 Pověrečné představy

Prózy Karoliny Světlé jsou též bohatým zdrojem pověrečných představ. Pro etnografický výzkum je z tohoto hlediska nejvíce pověrami „zásoben“ román Kantůrčice. Děda Podhajský jich zmiňuje ve svém monologu k vnoučatům obrovskou škálu. Týkají se například hospodářství, domova, rodiny či nadpřirozených bytostí.

Pověrečné představy, které se objevují v próze Světlé, můžeme dělit na takové, které vycházejí ze staletých zkušeností s rozmary přírody, v nichž všímavý hospodář časem vypožoroval jisté zákonitosti (z historicky formulovaných pranostik) a jiné, které jsou čirou fabulací bez reálného základu. Ty vycházejí z lidské představivosti, často o nadpřirozených bytostech a jevech.

3.1.2.1 Hospodářství – úroda

Životní závislost na úspěšném hospodaření, na kvalitě a množství každoroční úrody vyžadovala úzkou spjatost hospodáře s přírodou, tudíž bylo víc než nutné, aby jí dobře porozuměl. Proto lidé na venkově velmi bedlivě sledovali zákonitosti vývoje počasí, které byly v průběhu historie transformovány do různých přísloví, pranostik a pověr, zkušenostmi získávajících na své obecné platnosti.

Z volných monologů dědy Podhajského je patrné, jak mají prostí lidé spjatí s přírodou různé přírodní zákonitosti přímo „pod kůží“. Výsledkem tak není čirý výčet pouček a přírodních zákonů, nýbrž přirozeně plynoucí vyprávění o životních zkušenostech z hospodaření.

Zajímavé porovnání můžeme nabídnout uvedením jednoho z obecných pravidel, například že bohatou úrodu zpravidla předznamenává bohatá sněhová nadílka chránící rostlinstvo před tuhými mrazy. Tato poučka neboli **pranostika** se objevuje v mnoha obměnách jak v obecné literatuře zabývající se lidovými tradicemi, tak i v díle Světlé:

⁵⁰ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 28–29.

Jezdí-li se o Vánocích na saních, hodně obilí bude na polích.⁵¹ Mnoho sněhu hodně chlebu.⁵²

(Světlá: mnoho v zimě sněhu značí také mnoho v létě obroku⁵³)

Je-li v zimě na stromech hodně jinovatky, bude úroda ovoce.⁵⁴

(Světlá: Všecky naše štěpy jsou jinovatkou tak nahnuty, jako by měly těžké hlavy, chudinky... To jim neškodí; jak je teď ohýbá jinovatka, tak na podzim je bude ohýbat ovoce, toť vyzkoušená věc.⁵⁵)

Není-li v zimě sněhu, nebude v létě hub.⁵⁶

(Světlá: Jáť mnoho sněhu čekal podle hub, jak víš. To jsme jich měli, že jsme ani nevěděli, kam s nimi, vid'?⁵⁷)

Světlé hody – tmavé stodoly.⁵⁸

(Světlá: Pak jsme měli svátky jasné; to pak bývá na podzim v stodolách temno.⁵⁹)

Další pranostiky dědy Podhajského: Tyhle zimy také jsem čekal; jak bývá po Václavě mnoho teplých dnův, uhodí po Hromnicích velké pak mrazy, což se nám právě teď vyplňuje.⁶⁰ Nebo: Na Štědrý večer bylo plno hvězdiček, tož i slípky pilně ponesou.⁶¹ A také: Podle všeho bude tuze úrodný (rok). Byly již před Vánocemi veliké námetě; to znamená vždy budoucímu roku hojnost.⁶²

Základní surovinou lidové kuchyně byly **brambory**. Existovalo proto mnoho pověr, které se týkaly konkrétně této plodiny. Aby byly brambory dobré, Světlá píše, že hospodář je nesměl sázet ve středu – aby v sobě neměly suk a „na vodníka“ (zřejmě období dešťů po Medardovi) – aby nebyly vodnaté. Sázet by se správně měly, když je stejný týden (zřejmě sudý, počítáno od svátku Jakuba, jelikož následující týden po Jakubovi je označován jako nestejný – víme, že lichý) a pozdní dopoledne (mezi desátou a dvanáctou dopoledne a nikoliv odpoledne).

⁵¹ VAŠKŮ, Zdeněk. *Velký pranostikon*, s. 314.

⁵² Tamtéž, s. 325.

⁵³ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 35.

⁵⁴ Tamtéž, s. 325.

⁵⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 35.

⁵⁶ VAŠKŮ, Zdeněk. *Velký pranostikon*, s. 43.

⁵⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 35.

⁵⁸ VAŠKŮ, Zdeněk. *Velký pranostikon*, s. 315.

⁵⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 35.

⁶⁰ Tamtéž, s. 35.

⁶¹ Tamtéž, s. 35.

⁶² Tamtéž, s. 35.

O pověrách podobného typu se Světlá zmiňuje i u dalších plodin, jako například u **hrachu**, **hlavatky** (zelí) či **obilí**. Do hrachu měl hospodář dát na proutku červený „flíček“, aby ho nikdo neuhranul (*poškození na zdraví vlivem zlého pohledu či slova určitého člověka*⁶³). V momentě, kdy začal hrách kvést, měl se do něj dát ještě jeden proutek, ve kterém byl zasazen kousek skla, aby ho nesprážíla „blýskalka“ (tou lidé, podle Světlé, označovali menší bouřku).

Zelí se zase mělo opít, tj. pokropit kořalkou, aby hodně hnalo a brzy se zakrucovalo. A obilí aby „necical“ rarášek, měl si hospodář v květnou neděli udělat mezi mší křížek ze svčených kočiček a doma ho položit mezi obilí. *Obilí, které cicá rarášek, poznáš snadno; je na obou špičkách jako připálené.*⁶⁴

3.1.2.2 Hospodářství – chov dobytka

Existovala rovněž řada pověr spojených s chovem dobytka. Jednou z nich je například krmení dobytka zbytky od štědrovečerní večeře, aby po celý rok zdárně prospíval (viz podkapitolu Zvyky a obyčeje v Podještědí). *Jestli' pověra, kdo v tento den (po noci filipojakubské) dobytek nejdříve vyžene, že bude mít po celý rok nejpěknější v celé vesnici.*⁶⁵ Noc filipojakubská je také časem, kdy hospodyně sypou písek před práh chléva proti zlé moci čarodějnic (viz podkapitolu Zvyky a obyčeje v Podještědí).

Československá vlastivěda III. uvádí, že: *Četné nemoci dobytka se vysvětlovaly často pověrečně, například uřknutím nebo zhlídnutím. Proto se dobytek proti ušknutí zajišťoval tím, že se do postrojů vplétala červená látka (často se v pověrách opakující), která bránila uřknutí, nebo se v určité dny zařikával a obřadně omýval vodou (například o Velký pátek), aby nebyl nemocen a nemohly mu čarodějnice ublížit.*⁶⁶

Místní pověrečnou „perličkou“ byla v díle Světlé například tato zvyklost: V knize Vesnický román se dočteme o tom, jak hlavní hrdinka románu Sylva, utěšuje v chlévě krávu nařikající pro tele. Tomu, aby kráva netesknila pro tele, jež jí odvedou, se předcházelo vytržením několika chlupů z čela telete a jejich zamícháním krávě do píce. Smutek tím měl být zažehnán. Stejně tak radí i děda Podhajský v románu Kantůrčice.

⁶³ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3, s. 1085.

⁶⁴ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 44.

⁶⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 152.

⁶⁶ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 248.

Aby kráva nepokopala tele, měla se zase vyšlehat svěcenou pomlázkou. Když by to nezabralo, měla se prvnímu žebrákovi, jenž v pátek do dvora vstoupí, vytrhnout hůl, a tou holí se měla kráva třikrát po sobě přes nohy uhodit. To byl úkolem samotné hospodyně, jelikož ona jediná měla nad dobyt看moc.

Zde si můžeme povšimnout, jak mohou mít některé rádoby zaručené recepty, možná úmyslně, komplikovanou konstrukci. Je možné se domnívat, že autor, zpravidla nějaký potulný mastičkář či bylinkář, zde zvaný „krtičkář“, tak činil záměrně, aby i v případě nezdaru v předpovědi zůstala jeho pověst zasvěceného odborníka bez poskvrny. Ve stejném duchu vyzní i rada, jak na škůdce ve stodole a ve sklepě: *Jakoužto škodu nadělaly nám například myši v stodolách. Nebyly ničím k vypuzení, on teprv mi poradil, abych vzal břízku, kteráž stála o Božím těle na oltáři, z ní si roubíky udělal, vše ostatní z ní na prach a popel spálil, roubíky těmi celé obilí svázati dal a nato k prvnímu vozu, jenž do stodoly se zaveze, žádnou ženskou nepřipustil, nýbrž sám vlastnoručně všechny snopy bez promluvení z něho shodil...V sklepě se nám také již neukazuje jediná žába, co jsem tam o Zelený čtvrtek před slunce východem, jsa ještě lačen, kus svěceného medu hodil...*⁶⁷

Významný pro tehdejší lid byl také den, kdy se určitá činnost provádí. V „ještědských prózách“ je uvedeno, že husy se například měly „podškubávat“ ve středu nebo v pátek, aby při tom nekejhaly. Ani se neměly škubat „na staře“ (když měsíc ubývá), vždy jen „na nově“ (když měsíc přibývá). Význam toho však v knihách nenalezneme. Důležitost dne, ve kterém se určitá činnost provádí, dokládá i Československá vlastivěda III.⁶⁸

3.1.2.3 Počasí

Počasí odjakživa ovlivňovalo chování a jednání všech živých tvorů. Člověk měl vždy z přírody a jejích projevů respekt, a věděl, že pro ni není rovnocenným soupeřem. Proto se snažil přírodním zákonitostem vždy spíše přizpůsobit.

V pověrách o počasí se objevují převážně rady, jak odvrátit následky působení extrémních výkyvů počasí, jako jsou bouře, silné větry nebo sucho.

V povídce „Přišla do rozumu“ Světlá popisuje zaručený recept proti působení silné **bouře** tak, že když bouře uhodila, bylo záhodno rychle zakrýt okna bílou látkou

⁶⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 24.

⁶⁸ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 247.

a na stole v sednici musel ležet bochník chleba. Pokud uhodil do chalupy blesk a způsobil požár, bylo třeba nejprve zachránit zmíněný bochník chleba, a tak bylo zaručeno, že *nikdo nezpítomí a všichni zůstanou při dobré paměti*.⁶⁹

*Co do svatého Jiří vyroste, to po něm pomrzne.*⁷⁰ V podobném duchu vykládá teta Vavřincová ze stejnojmenné povídky o škodlivých **mrazech po sv. Jiří**: *Přihrne-li se bouřka již před svatým Jiřím, tož pak uhodí ještě zimy, po nichž mladé osení na polích se ztrácí a květ na stromech zůstane zpražen blejskalkou* (malou bouřkou).⁷¹ Tady je bouře znamením, že přijdou pozdní mrazy a čeká nás chudá úroda.

V poryvech silného větru lidé slyšeli **meluzínu**, podle jejich představ prostou ženu prosící o mouku pro své dítě. Jako tišící prostředek je v literatuře věnující se pověrám uvedena buď zmíněná mouka, nebo také sůl. Proto také Enefa Podhajská, hlavní postava románu *Kantůrčice*, hází meluzíně hrst krupice, přičemž hlasitě volá: *'Tu máš, bohyně, tu máš na kaši pro svoje děti! Zde zas jsem živa a zdráva a Meluzíně se dostalo, oč tak úpěnlivě žádala.'*⁷²

Úspěšná předpověď počasí zaručovala připravenost lidí na různé meteorologické podmínky i to, že nebudou zaskočeni náhlými změnami. Vnuk dědy Podhajského z románu *Kantůrčice*, Jeník, zmiňuje pár postřehů o počasí, kterými se chce před svým dědečkem blýsknout. Chce jimi dokázat, že z něj jednou bude také dobrý hospodář:

*Pršívá nejdéle do tří dní, když zachází slunce za stěnu, zčernají-li po západu hned červánky, točí-li se po záhonech zlý vítr, táhnou-li mračna do kraje se napít (od severu k jihu), svítí-li se skály, hrabe-li kočka pometlo, rostou-li na mrvišti houby, lezou-li mravenci přes cestu, sletují-li se ptáci v hromadu, sykají-li sýkorky...*⁷³

*Hezky zas bývá, dělají-li pavouci kola, ukazují-li se na nebi beránky, či husičky, je-li z rána hodně rosy, zpívají-li kohouti na plotě a ptáčekové na svrškách stromů, je-li na večer dlouho červeně, hrají-li si mušky, nepláčou-li děti, nevadí-li se báby...*⁷⁴

Sucho je když: *dají na příklad mrtvole do hrobu pod hlavu místo senem vycpaného polštáře peřinu. Nesprchne pak, až ta peřina v zemi shnije. Jindy zas toho bývá příčinou*

⁶⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 34.

⁷⁰ VAŠKŮ, Zdeněk. *Velký pranostikon*, s. 106.

⁷¹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 51.

⁷² SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 34.

⁷³ Tamtéž, s. 43.

⁷⁴ Tamtéž, s. 43.

*hltavost lidská; některý sedlák chce, aby obilí hodně platilo a zakopá pecen chleba. Trvá pak sucho, dokud někdo na chléb nepřijde, ho nevykopá a nespálí.*⁷⁵

3.1.2.4 Domácnost a rodina

Každodenní život ve venkovské chalupě byl protkán nepřeberným množstvím zvyků a pověr, které velkou měrou ovlivňovaly chod domácnosti a života obyvatel. Dalo by se říci, že každá událost, každá situace byla řízena nějakým pořekadlem, zvykem či pověrou. Na každé konání si člověk našel odůvodnění neúspěchu či potvrzení zdaru. Světlá ve svých prózách tohoto momentu dokonale využila, a s barvitým líčením různých „zaručených“ pravd se zde setkáváme doslova na každém kroku. V některých dílech může vznikat dojem, že děj příběhu se v záplavě popisu pověrečných představ a zvyklostí dostává do pozadí scény (Kantůrčice). Pro názornou ilustraci zde uvedu několik příkladů z různých oblastí života podještědské rodiny.

*...stará pověra, že se nemáme vracet, přejeme-li si, aby měla cesta naše zdaru.*⁷⁶

*O hloupých lidech říká se v horách, že je krmila matka vařečkou místo lžící.*⁷⁷

*...u kterého hospodáře křepelky se zdržují, tam, jak známo, nikdy na polích nepotluče.*⁷⁸

*Ku kterému stavení červená kolčavka přiběhne, tam jistě zakrátko štěstí se dostaví.*⁷⁹

*Nůžky zvěstují hosti...*⁸⁰

*Onehdy nalezl jsem ráno na stole nůž, zůstal tam přes noc ležet, a po celý ten čas číhal na nás nepřítel.*⁸¹

*...a kde metou po večeri, tam si přimetou do stavení závistníky.*⁸²

3.1.2.5 Tajemné rady jak získat partnera a jiná kouzla

V představách šťastného naplnění života dominuje štěstí při volbě životního partnera jako hlavní faktor. Problém však nastává v momentě, když zjistíme, že naše náklonnost k vyvolenému je neopětovaným citem, což nás velmi zraňuje. Ve snaze tomuto utrpení předcházet se ustálila spousta nejrůznějších pověr a „zaručených receptů“, jak si získat lásku partnera. Již odnepaměti lidé, hlavně ženy, vymýšlejí rozličné způsoby, jak zaujmout svůj protějšek. Buď si na sebe oblékají své nejhezčí

⁷⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 46.

⁷⁶ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 74.

⁷⁷ Tamtéž, s. 91.

⁷⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 9.

⁷⁹ Tamtéž, s. 168.

⁸⁰ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 36.

⁸¹ Tamtéž, s. 40.

⁸² Tamtéž, s. 41.

šaty, nebo více dbají o svůj účes či se snaží zaujmout svým vystupováním. Pokud však základní způsoby neúčinkují, přicházejí na řadu téměř čarodějné praktiky.

Jírovcová ve Vesnickém románu například radí svému synovi Antošovi, aby za žádnou cenu nejedl chléb na svém statku, že prý do něj jeho zlá žena pražívá své vlasy, aby získala zpět jeho lásku (magická moc neobvyklých či tajemných ingrediencí). Pozor by si měl prý dávat i na počet holubů na statku. *Ted' mi zas děvče vypravovalo, že se ztrácejí na statku nejkrásnější holubi, aniž se mohou dopatřit zloděje. Podivný to zloděj! Zaškrtní holuby a hodí je kamsi na pole s vyloupanýma očima. Slýchala jsem za mládí svého, že umějí někteří lidé připravit nápoj lásky z očí holubičích zaživa vyloupanutých.*⁸³

Žena si muže podle Světlé získá rovněž tím, že o Zeleném čtvrtku chytí žábu do hrnce a zakope ji do mraveniště. Přesně za rok ji pak vykope a „háčkem“, který z ní zbude, se dotkne mužova levého ramene. Od té chvíle ji muž musí milovat.

Mírně pozměněnou verzi tohoto receptu na lásku obsahuje i kniha Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě od Josefa Virgila Grohmanna: *Na svatého Jiří se chytí žába a zabalí se do bílého šátku. Po západu slunce nebo o půlnoci se položí do mraveniště, přiklopí hrncem, který se pak bílým šátkem zakryje. Žába začne v hrůze kvákat, neboť mravenci ji tak ohlodají, že zbude pouze jakýsi háček a kost ve tvaru lopatky. S háčkem se muž přiblíží k dívce, která se mu líbí a sepne jí s ním pevně šaty. Dívka se pak do jinocha k smrti zamiluje. Když pak mládence dívka omrzí, stačí ji pouze odstrčit onou lopatkou a její láska zmizí.*⁸⁴

Když byl muž, po kterém žena toužila, zamilovaný do jiné ženy, a této lásce již nešlo žádným způsobem zabránit, zhrzená žena se dotyčnému a jeho vyvolené různými způsoby mstila.

V románu Kantůrčice hodila jedna taková nešťastnice po mladém páru vycházejícím právě z kostela hrst hřbitovní hlíny. Muž pak spatřil svou novomanželku s koňskou hlavou, a tak velice si ji zošklivil, že ji nemohl mít už nikdy rád. O podobné pomstě je možné dočíst se ve výše zmíněné publikaci Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě. Tam je však za magický považován okamžik, kdy mladý pár teprve do kostela vchází a „zasažení“ jsou zde oba novomanželé. *Kdo chce, aby se milenci rozešli,*

⁸³ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 146.

⁸⁴ GROHMANN, Josef Virgil. *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, s. 244.

*at' mezi ně hodí zem ze hřbitova v okamžiku, kdy jdou do kostela. Oba pak k sobě pocítí odpor a každý uvidí toho druhého s koňskou hlavou.*⁸⁵

Když žena nebyla schopna pomsty, snažila se alespoň milovanou osobu všemožně dostat z mysli. Cilce, hlavní postavě z povídky Námluvy, vypráví sousedka o tom, jak musela zapomenout na milého a jakým způsobem tak činila. *I poradila mi tedy („pomahačka“, moudrá žena znala kouzel), abych šla k zpovědi a přijímání, pak od kostelníka dvě voskové svíčky si koupila, dolejším je koncem zapálila, hořejším koncem před pannou Marií k oltáři přimáčkla, přitom třikrát po třech zdrávasech se pomodlila a po každém třikrát opakovala: 'Svíčičky ty voskové, svatá panno, obětuji své spokojené mysl, co ty chceš na nebi i na zemi, chce i bůh otec, i bůh syn, i bůh duch svatý.'*⁸⁶ Potom dívka usnula, a když se vzbudila, nic ji už na srdci netížilo.

Grohmann ve svém díle uvádí jakousi modifikaci pověry uvedené Světlou. Jednak se liší počet svíček sloužících k těmto účelům (jsou zde uvedeny tři), jednak to není rada určená pro ty, kteří chtějí zapomenout, nýbrž pro ty, kteří chtějí získat nevěrného partnera zpět.⁸⁷

Mnoho kouzel je spojováno s významnými dny v roce, jako například s výše zmíněným Zeleným čtvrtkem, filipojakubskou nocí či s Velkým pátkem.

Velký pátek je dnem, který je podle Světlé například určen pro výrobu tzv. **ručnice**. Tak nazývá zbraň, která okamžitě zahubí, na koho si vzpomeneme, at' je nám jakkoli vzdálen. V románu Kantůrčice je obsažen přesný návod na výrobu této pušky. *Ručnice k činu tomu ohavnému se připravuje, když vezme někdo o Velký pátek hostii, na třikrát ji rozdělí a třikrát po sobě jí střelí do kříže. Kříž na to pokaždé vypustí tři kapky krve, jimiž ručnice se natře, do bílého šátku zaobalí a dobře uloží až do času potřeby.*⁸⁸

Podobně podrobný recept nalezneme v tomtéž románu na **neviditelnost**: *Musí totiž ten, kdož toho chce dokázat, zabít sedm lidí a ukradnout sedm hostií, vše do jednoho hrobu pochovat na místě takovém, kde ještě žádný křesťan se nemodlil. Vyroste z hrobu takového keř, který má sedm květů krvavých. Kdož je ulomí, uschová a v čas potřeby za klobouk nebo za ňadra zastrčí, neviditelným se stane.*⁸⁹

⁸⁵ GROHMANN, Josef Virgil. *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, s. 245.

⁸⁶ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 173–174.

⁸⁷ GROHMANN, Josef Virgil. *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, s. 244.

⁸⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 133.

⁸⁹ Tamtéž, s. 132.

3.1.2.6 Lidové léčitelství

Jak už bylo několikrát zmíněno, na pověrečné představy je nejvíce „bohatý“ román Kantůrčice. To platí tím spíše o pověrách týkajících se nemocí a obecně lidového léčitelství. Rodina Podhajských byla totiž známa tím, *žeť obdařena s hůry „darem ducha“; umělit’ tam odedávna hojit nemoci vnitřní i zevnitřní, slovem i léky, zvěstovat povětrí ba i věci budoucí.*⁹⁰

Velké množství pověr se dříve pojilo s tzv. preventivní léčbou, protože lidé neznali původ nemocí, jiné pověry se uplatnily v případě, že dotyčný již nějakou nemocí trpěl. O preventivní léčbě podává informace například Československá vlastivěda III. Jako příklad uvádí obřadné oplachování tekoucí vodou na Velký pátek.⁹¹ Opět tu funguje jakási magičnost spojená s významným dnem v roce. Lidé se oplachovali vodou a při tom říkali: *Ráno, ráno, raničko, než vyšlo z hor sluníčko, židé Krista jali, on se trásl, oni se ho ptali: ‘Máš zimnici nebo žloutenici? Nemám, nebudu mít až do smrti.*⁹² Poté co takto učinili, věřili, že neonemocní. Když už člověk nějakou nemoc měl, řešilo se to tzv. **pověrečným zařikáváním**.

Tak například Enefa Podhajská, hlavní postava románu Kantůrčice, zařikává tzv. **ústřely** (silnou bolest hlavy), rozličná **kožní znaménka** a **jiné neduhy**.

Při zařikávání ústřel Otíkovi, svému nápadníkovi, nejprve vzala Enefa do ruky oves a postupně, po jednotlivých zrnkách, ho pouštěla do vody. To doprovázela následující formulí, kterou musela třikrát opakovat: *Zažehnávám vás ústřely ústřelice! Jste-li z lidí, jděte na luka, jste-li z větrů, do lesů, jste-li z nařknutí, do ohně, jste-li z vody do moře. Tam hrabejte, bodejte, píchejte, ale tu té hlavě do smrti pokoj dejte. K tomu dopomáhej bůh otec, syn a duch svatý.*⁹³ Když se zrnka ovsa ve vodě postavila, bylo to znamení, že ústřely tělo opustily. Podobně vykládá léčbu bolestí hlavy i Grohmann. V jeho podání se však do misky pokládají rovněž nůžky, a při zařikávání se navíc udělají na misce špičkou nože tři kříže.⁹⁴

⁹⁰ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 15.

⁹¹ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 254.

⁹² Tamtéž, s. 254.

⁹³ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 101–102.

⁹⁴ GROHMANN, Josef Virgil. *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, s. 190.

Zaříkávání mateřského znaménka vyžadovalo zase jinou formuli. Enefa nejprve obkroužila postižené místo ukazováčkem levé ruky a pravila:

Nerost' ty více znamení

jako nerostou skály, kamení

od božího narození.

*K tomu dopomáhej bůh otec, syn a duch svatý.*⁹⁵

Poté si Enefa umyla ruce, aby nemohla nemoc přenést na někoho jiného.

Grohmann uvádí ve své knize téměř identické zaříkání. Jediný rozdíl je v tom, že znaménko se obkrouží až po zaznění této formule a navíc prostředníčkem pravé ruky.⁹⁶

Na **zimnici** zase Enefa doporučuje: *Vezměte tři hořké mandle, jděte s nimi do kostela, na každou z nich si udělejte před pozdvihováním mezi mší svatou nehtem znamení jednoho z tří králů a po pozdvihování spolkněte jednu po druhé a při každé pomodlete se tři otčenáše a tři zdrávasy.*⁹⁷

V dílech Světlé se často objevuje formulace „**ztratit míru**“. Tím je nejspíš myšleno, že je člověk oslaben, že chřadne. Když Enefa zjistila, že Otík „ztratil míru“, vyděsila se. Ze „ztracené míry“ prý mohou vzniknout „souchotiny“ nebo „úbytě“ (tuberkulóza). „Ztracenou míru“ zjistila Enefa u Otíka tak, že ho změřila nejprve na délku a pak na šířku. Vzhledem k tomu, že měl stejné rozměry na délku i na šířku, jednalo se o výše zmíněnou „ztracenou míru“.

3.1.2.7 Nadpřirozené bytosti

Od nepaměti provázejí prostý venkovský lid tajemné bytosti, které se dokonce často střetávají v nikdy nekončícím boji dobra a zla. Nejčastěji byly prostředkem užívaným pro udržování pokory a skromnosti vůči přírodě, která člověku dávala obživu. Zasahovaly však i do mezilidských vztahů v rodině – výchova, láska, životní úspěch, štěstí a zdraví.

Světlá ve svém díle popisuje různé **nadpřirozené bytosti**, které často situuje do časů předešlých generací. Tím se v lidových tradicích udržuje zdání reálnosti těchto tajemných bytostí. Dobrým příkladem jsou zejména časté zmínky o vodnicích, lesních pannách, polednicích, rarášcích a jiných postavičkách. Na příkladech vidíme fantazii

⁹⁵ GROHMANN, Josef Virgil. *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*, s. 104.

⁹⁶ Tamtéž, s. 204.

⁹⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 106.

a přizpůsobivost každé situaci, kterou je třeba nějakým způsobem řešit. Vždy se najde prostředek, jak odvrátit zlo, jak dosáhnout prospěchu.

Pěknou obecnou charakteristiku vidíme například v románu *Kantůrčice*, kde děda Podhajský vysvětluje: *Kdo v duchy věřit nechce, ať nevěří; ale já mám zkušenosti, že jsou, tedy v ně věřit musím, odpověděl dědeček; povstali, když bůh srážel s nebe zlé anděly do pekla. Všichni se nedostali, kam patřili; dopadli mnozí na naši zemi, do lesů, do vod, mezi skály a to jsou ti duchové skalní, lesní, raráškové a vodníci, kteří lidstvo po tolik století pokoušejí a pokoušeti budou, doku se bude, ne lidem, nýbrž bohu líbit.*⁹⁸

Vodník neboli **hastrman** – bytost použitelná v mnoha směrech, v závislosti na momentální potřebě – někdy zloduch, usilující o lidské dušičky, jindy zase dobrá duše pomáhající mlynáři k lepším výsledkům při práci ve mlýně.

Světlá tohoto „zeleného mužíčka“, jehož domovem byla každá vodní plocha, popisuje jako bytost zlou a zákeřnou, která stahuje lidi pod hladinu do svého příbytku, a krade jejich duše. Ty má poschováváné tradičně v hrnečcích pod pokličkou. Děda Podhajský vypráví o svém otci, který se s vodníkem setkal rovnou dvakrát: *Svlékli jsme se a stoupli do vody; ale sotva se otec do ní potopil, začal křičet, že ho někdo táhne ke dnu a klesal. Kdybych nebyl honem se vyšinul na břeh a obě ruce mu podal, vši silou mu pomáhaje, zajisté by ho to bylo na dno stáhlo. Měl jsem ho co křísit, než zas prokoukl. 'Vidiš, 'pravil, když, vzpřimiv se, po okolí se rozhlížel, 'tam ten je to, který stál o můj život; kdyby nebylo tebe, také bych mu ho byl musil pustit. ' I ukázal při tom opodál na hošíčka bělovlasého, který, běhaje mezi vysokou travou, sbíral si petrklíče, violky a pomněnky do kyticěk...Podruhé se otec můj potýkal s vodníkem v rybníku za Světlou, pokračoval dědeček...Držel něco v náručí, co starému shnilému kořenu se podobalo. 'Již ho mám, 'křičel a hodil to na břeh. Když se lidé na to podívali, viděli, že to mužíček, podobající se dětské hračce ze staré kůže sešité a že tuze škaredě se ošklíbá.*⁹⁹

Dále Světlá ve své tvorbě zmiňuje **poledničku**. Popisuje ji jako malé děvčátko, zhruba dvanáctileté, oděné v bílé košilce a držící v ruce bič. Opět, stejně jako u vodníka, se nejedná o bytost kladnou. Polednička měla bičem napadat lidi, kteří pak umírali na černé neštovice. V odborné literatuře se dočteme o tzv. **polednících**. Mělo jít o ženu, která

⁹⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 165.

⁹⁹ Tamtéž, s. 166.

ráda krade cizí děti, přičemž oloupeným matkám podstrkuje děti vlastní.¹⁰⁰ Polednici takto vyličenou můžeme vidět například v Erbenově díle Kytice.

Při psaní povídky *Lesní panna* se Světlá nechala inspirovat starou rodinnou pověstí o **lesní panně**. Ta praví, že v rodině jejího manžela Petra Mužáka, byla kdysi hospodyní právě lesní panna.

V povídce *Lesní panna* byla Karla, místní lesní panna, *velmi pěkná, měla oči jako violky, ústa jako červený mák, čelo jako višňový květ a vzrůst tak ohebný, jako vrbový proutek, ale ona na svou krásu nikdy nemyslela. Ba ani nevěděla, že je krásnější, než družky její, a to právě ji teprv krásnilo.*¹⁰¹ Byla to dívka, která žila v blízkosti lidí a na požádání jim vyprávěla pohádky. Lesní panna, jak vyplývá z ukázky, byla velice krásná a nedávala mužům spát. Když si ale lesní pannu někdo vzal a posléze se zastyděl za její původ, rozplynula se v mlhu.

Velice hojně se v prózách Světlé vyskytuje též **rarášek**, o kterém již byla zmínka v pověrečných představách souvisejících s hospodářstvím (rarášek „cicá“ obilí). Podle odborné literatury se jedná o domácího pomocného ducha, který má v hospodářství výsadní postavení a kterého je třeba si předcházet. Podle toho, jak je s ním nakládáno, dokáže ohlídat úrodu, stavení či ochránit samotné obyvatele. Lidská fantazie tohoto pomyslného skřítky vykresluje v mnoha variacích, s rozličnými manýry. Světlá jej zmiňuje spíše jako opomíjeného, proto zlomyslného vyslance „čertovské“ moci.

Světlá také často píše o **bludičkách**. Tyto „divoženky“, jak je uvedeno v povídce *Námľuvy*, svádějí z cesty a *nejdou s nimi žádné žerty*.¹⁰² Charakteristika bludičky se v odborné literatuře neliší.

3.1.3 Podještědský lidový křoj

*Oblek sloužil v našich geografických a klimatických podmínkách především jako ochrana proti zimě a nepohodě.*¹⁰³ Skloubit tuto funkci zároveň s pěkným vzhledem, aby bylo možné rozšířit užitnost oděvu o funkci společenskou, bylo vděčným úkolem pro um a vynalézavost zdejšího lidu. Úroveň vypracovanosti vždy závisela na způsobu užití (k jaké příležitosti ho lidé užívali), ale také na movitosti rodiny. Lidé si tak

¹⁰⁰ GROHMANN, Josef Virgil. *Pověry a obyčejy v Čechách a na Moravě*, s. 25.

¹⁰¹ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 13.

¹⁰² SVĚTLÁ, Karolina. *Křesby z Ještědí*, s. 163.

¹⁰³ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 141.

vyráběli oděvy pro všední den (pracovní), sváteční, obřadní, atd. Další rozdělení bylo samozřejmě podle pohlaví (mužský, ženský oděv), věku (oblečení dětí, dospělých, starších) a také podle stavu a zařazení v rodinném společenství (oblek svobodných, vdaných, ženatých, vdov, pomocníků v hospodářství apod.). Důležitou roli hrálo též místo ve společenské hierarchii, jaké člověk zastával, kam se řadil on sám nebo kam jej stavělo okolí.¹⁰⁴

Lidový kroj v Podještědí byl součástí výrazné lidové tvorby v Pojizeří, která navazuje svým charakterem na oblast zahrnující větší část Podkrkonoší, přičemž v různých místních modifikacích se tento vzhled uplatnil v téměř celém Polabí vymezeném Mladou Boleslaví, Jičínem, Hořicemi a Jaroměř. Jednalo se o kroj slušivý a barevně vkusně řešený. Typický byl pro něj rostlinný motiv vyšívaný v rozličných kreacích červeným hedvábím na bílé plátno (tzv. **karmazínové výšivky**).¹⁰⁵

Pro větší přehlednost se budu v následujícím textu zvlášť věnovat popisu oděvu ženského a zvlášť mužského. Přihlédnou rovněž k tomu, k jaké příležitosti se daný oblek váže.

3.1.3.1 Ženský oděv

Základním oděvem pro všední dny byl tzv. **kanduš** (šaty bez rukávů). Kanduš byl zpravidla z modrého režného plátna, přičemž navrch přišla ještě sukně jiné barvy, nejčastěji červené. Nosil se převážně jako pracovní oděv. Byl mnohem jednodušší než oděv sváteční – byl šitý z levného materiálu a většinou neobsahoval výšivku. Z domácího plátna se kromě kandušů zhotovovaly dále košile, šátky a pleny na hlavu, sukně a kabátky pro všední den.¹⁰⁶ Světlá zmiňuje tento oděv například v rámci pracovního oděvu služebné Veruny v románu *Nemodlenec: Stará Veruna na hlavě bílou plenu, tuhou jako od borovice koráb, sedí na komoře v skořicovém harasovém kanduši*.¹⁰⁷

Součástí všedního oděvu byl též **fěrtoch** (zástěra), který byl stejně jako kanduš bez výšivky, barvy modré, dále košilka a šněrovačka, tzv. **živůtek**.

Co se týká pokrývky hlavy, zmiňuje Světlá tzv. **vínky** nebo **loktušky** (plachetky). Vínky byly pásy zhruba deset centimetrů široké, ve střední části hustě

¹⁰⁴ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 141.

¹⁰⁵ SCHEYBAL, Josef V. *Lidový kroj v Podještědí*, s. 9.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 12.

¹⁰⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 72.

vyšívané, a v týle se svazovaly vyšívanými konci.¹⁰⁸ Loktušky byly taktéž bohatě vyšívané, téměř vždy s motivem květu. *Evička si uvázala proti slunci na hlavu bílou loktušku, tu s tím velkým vyšívaným v rohu květem a s těmi širokými kolkolem krajkami...*¹⁰⁹

Při tomto popisu však musíme vzít v úvahu, že se jednalo o skutečně základní oděv ženy pro všední den. Bohatší ženy si mohly, jak dokládá Světlá v románu *Frantina*, dovolit i ve všední dny oděv zdobenější. *Nenosila selka naše šněrovačky leč růžové a přes ně mívala připnutou okolo života zlatou prymu, sukně měla na sobě vždy bílé „rouškové“ a uzduři přišitou také zlatou prymu. Okolo plachetek měla také všude zlaté krajky a vínek i na všední den dobrými granáty a dracounem vyšívaný.*¹¹⁰

Při slavnostních příležitostech nebo v neděli se nosil oděv barevnější, s velkým množstvím výšivek. Sukně byly vlněné, často v barvě hnědé skořicové, modré či zelené. Pod těmito honosnými sukněmi nosily ženy ještě několik sukní plátěných, to aby svrchní sukně držela tvar. Velice oblíbené byly soukenné **kandrašky**. V povídce *Nebožka Barbora* si hlavní hrdinka Barča nesmírně přeje *zelenou kandrašku se žlutou jako síra lemovkou*.¹¹¹ Tyto sukně byly vysoce kvalitní, ale také velmi drahé, což bylo důvodem, proč si je nemohly dovolit dívky z chudších rodin.

Rovněž fěrtoch byl ve sváteční dny honosnější. Byl široký, sešitý ze dvou šíří látky, uprostřed spojené ažurou, bohatě vyšívaný. Vyšívaný byl jednobarevně karmazínovým hedvábím nebo také dvojbarevně červenou a zelenou nití. Zástěry byly též bohatě posázené dobrými kvítky, kolem okrajů byly zase velké karmazínové květy.¹¹² Světlá ve svých prózách zmiňuje jak fěrtoch pro všední den (červený plátěný fěrtoch), tak fěrtoch sváteční (hedvábný, zlatem květovaný fěrtoch; široký fěrtoch sváteční).

Důležitou roli při těchto příležitostech též hrály doplňky. Ženy nosily v ruce bohatě vyšívané šátky a na krku korále. Buď se jednalo o dukáty, nebo o granáty, i několikrát obtočené. Světlá se v povídce *Teta Vavřincová* zmiňuje, že slečna *Fraňka* měla na sobě šest šňůr dobrých granátů a mezi nimi tři veliké dukáty.

¹⁰⁸ SCHEYBAL, Josef V. *Lidový kroj v Podještědí*, s. 22.

¹⁰⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 166.

¹¹⁰ SVĚTLÁ, Karolina. *Frantina*, s. 53.

¹¹¹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 138.

¹¹² SCHEYBAL, Josef V. *Lidový kroj v Podještědí*, s. 16.

Sváteční boty popisuje Světlá např. ve Vesnickém románu. Sylva při štědrovečerním zvyku házení střevícem odhazuje **střevíc** černý aksamítový se stříbrnou přezkou a s červeným kramlíkem. Tyto střevíce nosila ještědská děvčata ve svátek. Později se začaly vyrábět i střevíce šněrovací. Mladá Cívková, postava z povídky Námluvy, si vykračuje pouze ve šněrovacích botkách na špičkách bíle prošíváných s červenými tkaničkami.¹¹³

Svatební šaty měly ženy barevné (např. zelené, červeně metlované, žluté, stříbrošedé, atd.). Co se týká materiálu, byly vždy hedvábné. Nikdy se nesmělo jednat o šaty, které již byly nošené. Podle Světlé by pak ženy *nepřišly k ničemu kloudnému*. Na hlavě měly nevěsty věnec a na nohou střevíce.

Světlá popsala svatební šaty Evičky, hlavní hrdinky románu Kříž u potoka, takto: *Tenkrát nedala mlynářka jinak, Evička musela selský кроj pro slavný ten den odložit a vystrojila si ji jako dcerku z mlýna. Dala jí ušít šaty z hedvábí stříbrošedého, na krk jí zavěsila zlatý řetěz, silný jako lano, a okolo čela jí ovinula věnec rozmarýnový. Na krásnější nevěstu nikdo z diváků nepamatoval.*¹¹⁴

Neméně slušivě byly oblečeny družičky: *Na Anežce zato všecko jenjen brnčelo. Měla na sobě svůj červený soukenný životek s tím modrým vyšíváním, který měl místo proramků modré mašle s křídlyma as do polou zad. K tomu tenkou bílou košili u krku v samých základkách shrnutou a u ní široký výložek. – Matka jí půjčila svou zelenou hedvábnou svatební sukni žlutě lemovanou a široký bílý fěrtoch. – Jindy sice chodila v bílém kulatém čepci, ale dnes musela mít co družice věnec. Dělaný byl tuze drahý; uvila si tedy živý ze samých konvalinek, v Mužákově koutě na horách jich vždycky na jaře bývá, jako by bílou plachtu na zem prostřel.*¹¹⁵

Vdovy se oblékaly do tzv. **smutečního oděvu**. Ten byl vždy v černé barvě a nosil se podle Světlé po čtyři týdny. *Rychtářka se po manželově smrti strojila černě, jak se na vdovu slušelo, ale do samého čistého hedvábí. Okolo hlavy měla černou damaškovou loktušku.*¹¹⁶

V zimním období nosily ženy **kabátky** nebo **špenzry** (vystřídalý kabátky).

¹¹³ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 168.

¹¹⁴ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 193.

¹¹⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 49.

¹¹⁶ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 32.

Ještědské ženy věnovaly též spoustu času účesu. Mladé dívky se většinou česaly na pěšinku a vzadu si vlasy splétaly do jednoho nebo dvou copů, na koncích zdobených pestrými stuhami. Dospělé ženy musely schovávat vlasy pod čepcem.¹¹⁷ Publikace Lidový kroj v Podještědí uvádí, že si ještědské ženy stáčely „rulíky“ do komínku (dokola), popřípadě z nich dělaly „skládanice“ od ucha k uchu.¹¹⁸ Světlá v této souvislosti hovoří o tzv. **rozčesáku**, což je řídký hřeben, kterým se ženy česaly. Způsob dívčí úpravy vlasů je patrný z následující ukázky: *Sáhla tedy do skouly v dřevěné, černě oleštěné stěně, kde měla rozčesák svůj uložený, a začala si ty své dlouhé vlasy hladit, až se svítily jako kaučí perí; nato je rychle zavázala zatačkou pěti pramínky, každý jiné barvy, pletenou, a co by byl tři napočítal, měla rulík zatočený a loktušku na ušička uvázanou.*¹¹⁹

3.1.3.2 Mužský oděv

Pracovní oděv mužský byl buď tvořen pouze volnou halenou, tzv. **plandou** z rezného či modře barveného plátna, která byla přepásána provazem či řemenem, nebo pracovní košilí a kalhotami. Kalhoty byly, stejně jako košile, šity z hrubého lněného nebo konopného plátna.

Světlá popisuje v knize Vesnický román mužský pracovní oděv: *Vtom však vycházel již přezák ze dveří v širáku, v modré haleně s opaskem okol těla. Byl již zcela na cestu připraven.*¹²⁰

Ve všední den nosili muži většinou **kazajku**, vestu, kožené kalhoty, tzv. **brslenky** a vysoké černé boty. Kazajky byly šity z rezného plátna, byly rovné, zapínané vpředu na knoflíky, bez límce nebo s nízkým stojáčkem.¹²¹ Vesty se nosily různobarevné a zapínané vpředu na knoflíky. V zimě oblékali muži kabáty a kožichy.

Pro oděv sváteční byl typický tzv. **kaput**, dlouhý svrchní kabát. Dále stále kazajky a vesty, ale většinou z kvalitnějšího materiálu (aksamit, hedvábí).

Scéna v románu Nemodlenec, ve které si Adam, jedna z hlavních postav, vybírá šaty k muzice, je díky jeho nerozhodnosti bohatým zdrojem informací o tehdejší sváteční oděvu.

¹¹⁷ SCHEYBAL, Josef V. *Lidový kroj v Podještědí*, s. 22.

¹¹⁸ Tamtéž, s. 22.

¹¹⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 35.

¹²⁰ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 76.

¹²¹ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 152.

Ještě nikdy k žádné muzice Adam tak pečlivě se nechystal jako dnes na cestu do ovčína. Nebyl s to přijít se strojením ke konci. Pořád po sobě se koukal, sem tam se otáčeje, pořád znovu a zas se převlékal. Tu vytáhl z truhly červenou vestu s bílým lemováním, tu zas květovanou s černými portami, tu hodil na sebe kazajku zeleně aksamitovou, hned zas modrou soukennou a jednu chvíli měl také na sobě svůj nový bílý beránekový kožich. Konečně zůstal v zelené kazajce a květované vestě. Ale ještě nebyl hotov, ještě si vyndal z uší stříbrné knoflíky a pověsil si do nich dva velké kruhy taktěž stříbrné; v jednom vzpínal se kůň a v druhém jelen. Pak si uvázal na krk pentli tvrdě červenou, na jejížto koncích byla stříbrem vyšita začáteční písmena jeho jména. Objednal je otec synům schválně až v Žitavě, aby měli cosi obzvláštního, přijdou-li mezi lid. Chtěl, aby byli vždy ve všem nejpřednější.¹²²

Oblíbeným doplňkem byl kromě náušnic s motivy zvířat (nejčastěji kůň) rovněž různě barevný šátek, jak nám dokazuje také Florik, postava z povídky O krejčíkově Anežce. Ten si na sebe k muzice oblékl červený hedvábný šátek *na zadrhmo uvázaný*.¹²³

Podle Československé vlastivědy III. se mužský svatební oděv od toho svátečního lišil jen nepatrně, a to ve výzdobě klobouku. Ten byl zdoben buď rozmarýnem, kyticí umělých květů, nebo pérem.¹²⁴ Klobouk zdobený péry měl při svatbě například zeman Luhovský, ženich z románu Nemodlenec. *Čekali na svatbu u oltáře, samý šepot a smích, ale smích jim přešel a šepot náhle umlkl, když vstoupil zeman do kostela, kord po boku, tři péra na klobouku, kabát samé prýmy, a hrdě břinkaje stříbrnými ostruhami dlažbu, přived si mezi ně nevěstu.*¹²⁵ Součástí svatebního obleku byl také dlouhý kabát.

3.1.4 Způsob bydlení

Ráz vesnického stavení nám ve svých „ještědských prózách“ Světlá charakterizuje spíše z typicky ženského pohledu, což prakticky znamená, že se spíše věnuje interiéru a dispozicím jednotlivých prostor.

¹²² SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 64.

¹²³ SVĚTLÁ, Karolina. *Povídky a romány z Ještěda*, s. 10.

¹²⁴ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 170.

¹²⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 146.

3.1.4.1 Exteriér vesnického stavení

Pro Podještědí byl charakteristický přízemní roubený dům krytý došky či posléze moderněji šindeli, jehož součástí byla komora a světnice v podkroví, které nahrazovaly patro. Součástí každého stavení byl většinou dvorek, sad, u bohatších rodin také pole. Na chalupu pak navazoval chlév se stodolou, někdy také samostatně stojící.

Československá vlastivěda III. názorně popisuje historické užití výše zmíněných druhů střešní krytiny: *Ze slámy se vázaly došky, které se připevňovaly k latím vodorovně přivázaným nebo přibitým na krokve. Střední plochy se pošívaly došky kladenými klasy dolů (tzv. došky hlavaté), takže střecha byla hladká. Naproti tomu na nárožích a okapech, kde se uvazovaly došky klasem nahoru a jejich konce byly rovně seříznuty, byla krytina stupňovitá. Hřeben doškové střechy býval překryt drny, připevněnými k doškové krytině vrbovými kolíky. V horských lesnatých krajích sloužil za krytinu šindel, jímž se přikrývaly v oblastech s velmi drsným podnebím i roubené stěny a štít.*¹²⁶

V zimním období se setkáváme s tzv. **zakládáním stavení na zimu**. Světlá o takovémto zateplování stavení hovoří například v románu Kříž u potoka. Józa zakládá tak, že narovnává mezi chalupu a tyče smrčí od země až po střechu. Při tom nechává pro okna a dveře přiměřené otvory.

Celková úroveň vybavenosti vesnického stavení vždy korespondovala s majetkovými poměry v rodině.

Otec Antoše ve Vesnickém románu byl chudým lamačem, proto žili velmi skromně, a jak dokresluje Světlá: *K baráčku nebylo jiného než kousek sadu, žádných polí, mohl mít jen jedinou na to kozu. Myslíval si, že si přece snad k něčemu pomůže, byl příčinlivý a žena jeho také. Zajisté by si byli za nějaký rok něco pořídili, kdyby nebyl přišel v lomu k úrazu.*¹²⁷

Zmiňuje však i statky bohatých. V povídce Divousové provádí Tobiáš, jedna z hlavních postav, svoji budoucí švagrovou po usedlosti: *'Zde máme stodolu, zahrádku, tu kůlnu na dříví, tu chlév. Jen se podívej, jaké v něm stojí čtyři krásné krávy,'* vykonával Tobiáš rozkaz, aby budoucí švagrovou s novým domovem jejím ve všem obeznamoval. *'Všecky ty slepice, které se zde pod lipou popelí, jsou naše, a ještě jich*

¹²⁶ Československá vlastivěda III. Lidová kultura, s. 118.

¹²⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 10.

*schází asi sedm, které se v lese toulají. Tamhle náš sad; každý v něm strom obalen květem. Ty široké pruhy polí na východ a k straně polední, jež tak hluboko zabíhají do lesa, že ani není odsud viděti, kde je jim konec, náleží všecky k naší chalupě. A ten les až tam daleko, daleko za nimi také. Máme všecko svoje, co jinde draze kupují: obilí, vejce, ovoce, omastek i dříví. Zde se to dobře hospodaří.*¹²⁸

3.1.4.2 Interiér vesnického stavení

Jak už bylo výše uvedeno, přízemní dům obsahoval komoru a světnici v podkroví. Tyto typické dispozice většiny chalup v podještědské oblasti byly z velké části určovány omezenou možností zemědělské výroby na polích, a proto si obyvatelstvo spíše přizpůsobovalo vnitřní prostory chalup pro produkci domácí výroby. Prostředky pro obživu zde tak byly získávány nejrozličnější řemeslnou činností a jejími produkty.

Světlá tuto typickou podještědskou architekturu popisuje například v románu *Kantůrčice*. *V přízemí domku byly dvě sednice: jedna velká pro všecky s ohromnými zelenými v koutě kamny a s pecí, na níž líhal dědeček s Jeníkem a vedle malá, kdež spala Enefa. Uprostřed byla síň a na druhé straně chlév a stodůlka. Nahoře měli ještě dvě komory, jednu na to domácí haraburdí a v druhé byl postaven Betlem.*¹²⁹

Obr. 3: Přízemní roubený dům – Křižany, zdroj: Vařeka, Vojtíšek. *Lidová architektura v severních Čechách*, 1999

¹²⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 337.

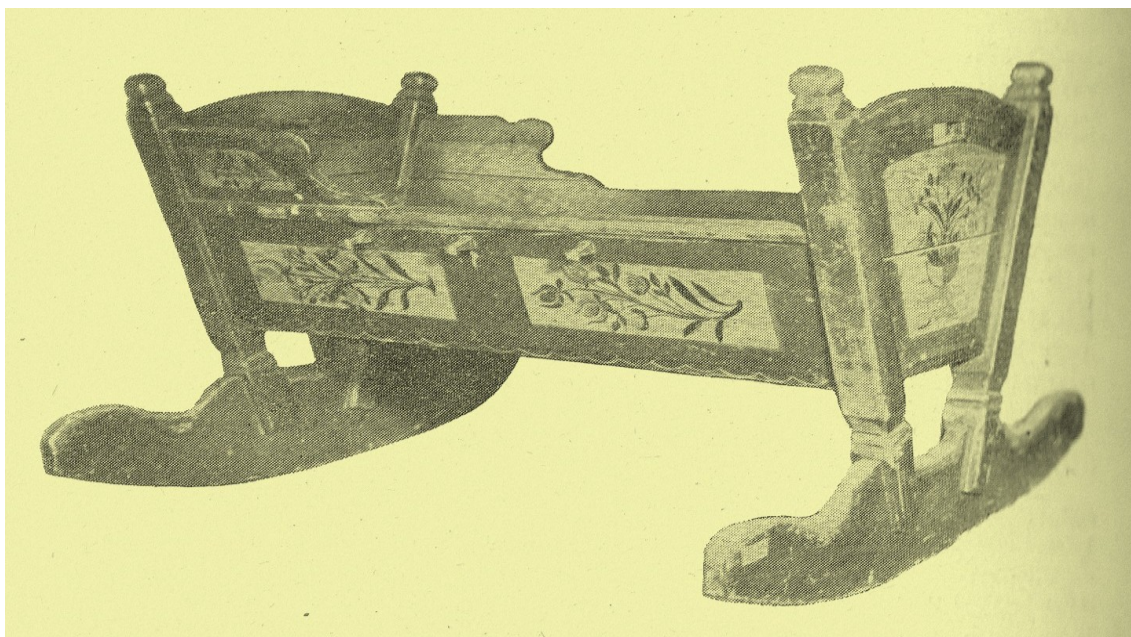
¹²⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 20.

Standardní rozmístění nábytku (nábytkového inventáře) v typické lidové sednici je podrobně popsáno například v románu *Nemodlenec*. V rohu sednice Luhovských visel krb, což byl vlastně proutěný nebo dřevěný koš, zevnitř vymazaný vrstvou jílu, s kovovým roštem (svícnem) na dně. Na něm se rozdělával oheň. Tento krb plnil hlavně funkci zdroje světla (nejfrekventovanějším svítidlem v prózách Světlé byl však svícen pro louč), pro ohřev interiéru sloužila pec se staročeskými kamny. Okolo krbu byly rozestaveny čtyři dubové stoličky. V rohu sednice se nacházel jídelní stůl v červené barvě (opět magičnost červené barvy) a nad ním se vznášel oltář sestavený z mnoha svatých obrázků. Tato část sednice je v publikaci *Interiér a nábytek vesnického domu v Podještědí v 16. a 19. století* od Tomáše Edela nazvána jako „svatý koutek“.¹³⁰ V protějším rohu stálo pestře malované lůžko, často zastlané peřinami a dučnami. Z nebes na loži byly spuštěny záclony z modrého plátna upředeného na „koze“. [Světlá v této souvislosti vysvětluje, že se jednalo o dřevěný nástroj na domácí předání fukové příze (příze z fuků, cucků) nebo hrubé koudele.] Třetí strana sednice se pyšnila, jak už bylo uvedeno výše, staročeskými kamny. Uprostřed sednice stál dřevěný sloup.

Další vybavení sednice je vyjma tohoto detailního popisu vždy jen útržkovité, vyplývající z kontextu. Z *Vesnického* románu je například patrné, že vedle lože s modrými nebesy často stávala kolébka, která zde zůstávala na znamení naděje v další potomky. *Tenkrátě měli asi dva roky od svatby (rychtář s rychtářkou), nedělali si tedy z toho nic, že jim přišlo děvče místo hochy, myslili, že budou mít hochů ještě několik. Ale když zůstala v světnici kolébka vedle lože s modrými nebesy rok co rok prázdná, počali na Antoše velmi bolestně pohlížeti. Přáli si potajmu, aby byl jejích.*¹³¹

¹³⁰ EDEL, Tomáš. *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16. a 19. století*, s. 9.

¹³¹ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 12.

Obr. 4: Malovaná kolébka z Podještědí, zdroj: Špičák, J.; *Ještěd Karoliny Světlé*, 1958

Pro předení, jež bylo v zimním období běžnou činností konanou po večeři, se nacházel v sednici také kolovrátek. Jak se v podještědských chalupách předlo, popisuje Světlá v následující ukázce: *Mužští jako ženské uchopili se vřeten, než zasedli na dubové stoličky okolo krbu na čtyři strany postavené. I oba domácí synové, Adam a Michal, junáci to bystří jako dvě mladých koní dosud nepoznavších, co to sedlo neb voj, přitočili se s kužely svými ke světlu, davše se tak pilně do předení jako všichni ostatní. Ni oni, ni kdo jiný z čeládky nešel dříve lehnout, dokud neodvedl svůj „colich“.*¹³² Termín „colich“ Světlá vysvětluje jako úkol při předení. Kolovrátek byl o svátcích, konkrétně o Štědrém dnu, jak uvádí Světlá ve Vesnickém románu, zakryt bílým šátkem.

Jako úložný prostor sloužily v domech truhly. Ty Podještědské, jak také Světlá popisuje, byly vždy bohatě malované, stejně jako ostatní nábytek. Za motiv posloužily většinou různé druhy květín, zpěvných ptáků, někdy i domácí zvířectvo. Do truhly se krom oděvu ukládaly nejrůznější drobné předměty. Mrákovatá, postava z románu Kantůrčice, si tam například schovala drobné upomínkové předměty z Prahy, které jí daroval syn. Do malé přihrádky v truhle se jinak dávaly například drobné šperky. Truhla se nacházela buď dole v sednici, nebo v komoře.

¹³² SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 12.

Konkrétně z popisu truhly v povídce U sedmi javorů je patrné značné zaujetí Světlé pro detail. *Každá truhla byla vždy o šesti deskách krom víka zvláště pečlivě zrobeného a vydlabaného. Tu na něm se skvěl svatý Duch v podobě holubice v oblacích, tam zas boží oko, obklopené paprsky, či srdce nejsvětější Panny sedmero meči proklané; vždy to byl předmět svatý, co na nich vyobrazeno. Desky však vykazovaly samé věci veselé: tu velikánskou růži s mnohými tlustými poupaty, tam pestrého kohouta s tulipánem rovněž tak pestrým v zobáku, na třetí strůmek obsypaný zpola hruškami, zpola jablky červenožlutými, na čtvrté kukaň, z níž vystrkuje kvočna chocholatou hlavičku, a podobné. Kdo by sem byl ponejprve vkročil, chtě si vše pořádně prohlédnouti, půl dne k tomu by byl snad potřeboval.*¹³³

Jak taková podještědská, pestře malovaná truhla vypadala, je patrné z obrázku níže:

Obr. 5: Malovaná truhla z Podještědí, zdroj: Edel, T. *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16. a 19. st.*, 1990

Úložným prostorem pro kuchyňské nádobí byly police. Zmínku o policích je možné najít například v románu Kantůrčice: *Chceš-li dobře spát, musíš poklopit všecky v polici hrnce, tož se ti pak také víčka klopiti budou.*¹³⁴

¹³³ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 478.

¹³⁴ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 39.

Právě na příkladu nádobí je dobře vidět, jak „šel čas“. Světlá zmiňuje jak nádobí dřevěné, tak lepší cínové. A dále také dobu, kdy už ani cínové nádobí nebylo dost moderní. V románu *Nemodlenec* podává služebná své paní *dřevěnou lžici a misku s polévkou*.¹³⁵ V témže románu se též dozvídáme, že rovněž miska byla dřevěná *a s pěkně vyřezávaným okrajem*.¹³⁶ Když Barča s Matýskem, postavy z povídky *Nebožka Barbora*, zdědili majetek, začali si žít „na vysoké noze“. Barča si pořídila vytoužený červeně natřený „lžičník“ *o osmi stupních po čtyřech cínových lžicích*.¹³⁷ Dále se v povídce dozvídáme: *Nejedla teď s Matýskem jinými lžicemi než cínovými a z jiných mis než z kamenných, neměli ani jedinou dřevěnou lžici, ani jedinou dřevěnou mísu v celém stavení. Podobná sprostá věc u nich nebyla ani k nalezení, kdyby byl barák od půdy až do sklepa narub prohledal*.¹³⁸ A konečně v románu *Kantůrčice* se objevuje scéna, ve které hovoří Enefa se svým dědečkem o cínovém nádobí, jako o něčem obyčejném, prostém. Enefa říká: *‘...naše květované koflíky jsou sice prosté, naše lžičky jen cínové, ale jsou čisté a celé – nikdo se nemusí štítit jimi pojit*.¹³⁹

K nábytkovému inventáři, jak Světlá popisuje, patřila též **chlební jarmara**. Ta sloužila nejen k uložení chleba, ale byla určena téměř pro všechny potraviny. V povídce *Námluvy* si Cilka, hlavní postava, jednu takovou jarmaru s úžasem prohlížela: *To na ní ptactva a kvítí namalovaného! teď již ani tak pěkné jarmary nedělají; natrou je jedinou barvou a dost*.¹⁴⁰

Co se týká sedacího nábytku, kromě lavic se ve stavení nacházely nejčastěji dvě židle. Na ně se usazovali obzvláště vzácní hosté. Havel, postava z povídky *Námluvy*, vítá návštěvu (Cilku) a praví jí: *‘Sedni si – na lavici nesedej, to by bylo hezké; zde na tuhle židli ke stolu se posad’*.¹⁴¹ Jako výraz největší úcty k hostu zmiňuje Světlá utření židle před tím, než si přichozí host sedne. Děda Podhajský, jedna z postav románu *Kantůrčice*, utírá takto židli, když očekává příchod Otíka: *...zasedl (Otík) ke stolu na červenou židli, kterou byl dědeček, sejmuv se zdi ručník jako křída bílý, vlastnoručně otřel na důkaz zvláštní k hostům svým uctivosti...*¹⁴²

¹³⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 70.

¹³⁶ Tamtéž, str. 103.

¹³⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 144.

¹³⁸ Tamtéž, s. 144.

¹³⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 162.

¹⁴⁰ SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*, s. 178.

¹⁴¹ Tamtéž, s. 179.

¹⁴² SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 164.

V typické podještědské chalupě nesměla chybět také **kropenka**, nádoba na svěcenou vodu. Podle publikace Lidová kultura se obyvatelé domu kropili ráno po probuzení, večer před spánkem, při odchodu z domu nebo během rodinných obřadů.¹⁴³ Světlá svěcení kropenkou uvádí i při příchodu hostů do stavení. Tak například selka Mráková přicházejíc v románu Kantůrčice na návštěvu k Podhajským pokropila sebe i služku, která ji doprovázela, svěcenou vodou. Činila tak zcela automaticky, jako by byla doma.

Stěhování nevěsty k ženichovi po svatbě je popsáno výše, ve čtvrté kapitole této práce. O movitém majetku, který si s sebou dívka vezme do nového domova, se diskutovalo již před oddavkami. Z nábytku se většinou stávala předmětem věna truhla a jarmara, u bohatších nevěst pak i police na nádobí a postel.

3.1.5 Obživa v Podještědí

Lidé dříve jedli to, co jim dala příroda. Les je zásoboval drobným ovocem (hlavně jahodami a tzv. kyselinkami – brusinkami) a houbami, doplněno bylo nějakým bramborem, mlékem, vejci a hrstkou mouky. Pro tyto ingredience dokázali lidé vymyslet spousty variací.

Nejběžnějším pokrmem byly, jak už bylo zmíněno v podkapitole Pověrečné představy, brambory, a to na stovky způsobů. Přípravovaly se z nich nejrůznější, pro Podještědí charakteristické pokrmy, například tzv. „**hanušky**“ nebo „**sýkorky**“. Sama Světlá v díle Kantůrčice tyto dva pojmy vysvětluje jako *rozstrouhané brambory moukou a solí promíchané, které lžící do trouby se plesknou a upéci nechají*.¹⁴⁴ Z brambor se rovněž připravoval další typický podještědský pokrm, a to tzv. „**fouc mouk**“ (bramborová kaše). Světlá ho vzpomíná například v románu Kříž u potoka. *Strojili tam oběd, věděla* (Evička, hlavní postava), *že „fouc mouk“ (kaše bramborová), perníkem posypaný. Při této myšlence Evička znova radostně si poskočila a chtěla do mlýna se rozběhnout, ale ejhle, nemohla najednou z místa*.¹⁴⁵

Prof. Otakar Kadava, autor studie Jak se vařivalo v Podještědí, tento pokrm blíže charakterizuje takto: *Je to bramborová kaše podávaná se zelím...V některých chalupách se focmouk mastil houbovou omáčkou. Kaše se dala doprostřed stolu na velkou mísu*

¹⁴³ Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3, s. 437.

¹⁴⁴ SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*, s. 23.

¹⁴⁵ SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*, s. 33.

*a společně se z ní jedlo. Jinde foucmouk říkají kucmoch, tedy po našem šklubácky.*¹⁴⁶ V chudých rodinách se jedly pouze samotné pečené brambory, někdy se zelím. Enefa Podhajská v románu Kantůrčice připravovala k večeři právě jen pečené brambory. Aby se pak rodina měla čím svlažit, přidala do trouby navíc jablka.

Pravidelně se též připravovaly rozmanité polévky (chlebové, bramborové, houbové, mléčné, vodové, aj.) podávané k obědu i k večeři, jak se zrovna hodilo. V dílech Karoliny Světlé je to hojně frekventovaný pokrm. Spisovatelka nejčastěji popisuje takzvanou „zvodovku“, která je vlastně ekvivalentem dnešní oblíbené česnečky, tedy vývar z česneku a koření. Polévka byla někdy doplněná kouskem chleba a přikusoval se k ní brambor. V povídce Teta Vavřincová je tento pokrm připravován téměř každodenně: *Teta Vavřincová se dala dle obyčeje svého do chutě a pilně do práce; šla jí od ruky jako nějaké holčici, ač se nebyla o polednách svou „zvodovkou“ valně posilnila.*¹⁴⁷

Při práci na polích a v lese nebyl čas na nějakou zdlouhavou přípravu jídla, proto se většinou lidé spokojili s kusem řepy, kterou si donesli z domova: *Vzala (Dalena, hlavní postava v románu Nemodlenec) si srp, brousek, hrábě, travníci, hodila vše na samotížky, tři řípy, které jí dala Veruna na oběd, k tomu, popadla samotížky za voj a pryč byla.*¹⁴⁸

Ke svačině byla často káva z podomácku praženého žita, připravoval se i čaj z lesních plodin a bylin, někde si troufli dokonce i na vaření piva.

O všedním jídle se Světlá zmiňuje jen útržkovitě. Detailněji popisuje jídla sváteční. Ve Vesnickém románu například spisovatelka podrobně zaznamenala, jak vypadala taková štedrovečerní večeře: *Místo odpovědi počala Sylva nosit večeři na stůl. Nejdříve houbovou polívku, pak onen jahelník, který by se byl její vinou hnedle v troubě chytil, pak vdolky se sýrem, hrách a konečně „mákové mléko“ („moumelich“). Nato se nakrojily štedrovnice (vánočky), loupaly jablka, louskaly ořechy. Každý se podíval, rozkrojiv první jablko, má-li v něm hvězdu, rozlousknuv ořech, je-li uvnitř bílý, aby*

¹⁴⁶ KADAVA, Otakar. Jak se vařivalo v Podještědí. *Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé*, s. 14.

¹⁴⁷ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 306.

¹⁴⁸ SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*, s. 90.

*zvěděl, přečká-li ve zdraví příští rok. Děti i velcí se usmívali, osud dal všem odpověď příznivou.*¹⁴⁹

Tzv. „**moumelich**“, který ve svém díle Světlá uvedla, popisuje Otakar Kadava jako nezbytnou součást štědrovečerní tabule, a jednalo se vlastně o mlékem spařený mák utřený s cukrem.¹⁵⁰

Při jiných svátečních příležitostech (svatba, významný den v křesťanském kalendáři, ale také pohřeb) se na jídelníčku, zvláště bohatších sedláků, objevovala též **drůbež** (husy, kachny), **vepřové a hovězí maso** či **koláče**. Pro sváteční čas, jak Světlá zmiňuje v povídce U sedmi javorů, byla typická rovněž údajně velice chutná nudlová polévka: *...načež všichni najednou namočili lžíce do ohromného krajáče s polévkou nudlovou, snad dosud při podobných příležitostech za nejvýtečnější ze všech považovanou. To byl však jen pokrm tzv. úvodní. Telecí a vepřová pečeně po ní následovaly, pak svítek v mléce, drob se zelím a koláče, malé i velké, všemožnými dobrými věcmi mazané a posypané. Konečně byl velikánský bochan z bílé mouky, plný hrozinek a mandlí, rozkrájen a hospodyně rozdán, čímž slavný ten oběd slavně ukončen.*¹⁵¹

Při nějaké větší veselici, jakou byla například svatba, se myslelo i na sociálně slabší jedince. Někdy se tak činilo z „dobrého srdce“, jindy proto, aby se bohatí, jak píše Světlá, *dali vidět*¹⁵². Tak například rychtářka v povídce U sedmi javorů připravila pro žebráky místo pivní polévky, jak tomu bylo zvykem, kávu, *a to takovou jako pro svatebníky. Zavařila jí celých šest liber, na každou libru jeden balíček cikorie, roztloukla do ní dvě homole cukru a smetanu, kterou přidávala, musila pořád rozkloktávat, tak byla hustá, neb „svlékla“ si všechny mírky v komoře, co jich nadojila včerejšího i dnešního dne.*¹⁵³

¹⁴⁹ SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*, s. 124.

¹⁵⁰ KADAVA, Otakar. Jak se vařivalo v Podještědí. *Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé*, s. 15.

¹⁵¹ SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*, s. 477.

¹⁵² Tamtéž, s. 421.

¹⁵³ Tamtéž, s. 421.

4 Závěr

Romány a povídky Karoliny Světlé, které jsem prostudovala, jsou protkány barvitými střípky národopisu podještědského kraje 19. století. Jejich systematickým utříděním a popisem jsem se snažila sestavit mozaiku lidové kultury tehdejší doby, což bylo mým hlavním cílem a úsilím v celé práci.

Zvyky a obyčeje se v díle Světlé objevují, jako ostatně většina národopisných údajů, buď útržkovitě (jsou jen zmíněny), nebo je Světlá velmi detailně popisuje. Zvyky a obyčeje z „ještědských próz“ jsem v této bakalářské práci rozdělila na zvyky výroční a zvyky týkající se rodiny či jednotlivce. Uvedla jsem zde zvyky a obyčeje, které jsou spojeny s těmito významnými dny v roce: masopust, Velikonoce, filipojakubská noc, Boží tělo, svátek Jana Křtitele, posvícení a Vánoce. Co se týká druhé skupiny zvyků, tedy zvyků spojených s významnou událostí v životě rodiny či jednotlivce, zmínila jsem křest, svatbu a pohřeb.

Pověrečným představám, další etnografické oblasti, se Světlá nejvíce věnuje v románu *Kantůrčice*. Skrze postavu dědy Podhajského se čtenář seznamuje s množstvím nejružnějších pověr týkajících se například: pěstování plodin, chovu dobytka, nadpřirozených bytostí, atp. Všechny tyto a další pověry jsem zaznamenala s konstatováním, zda a v jaké podobě je uvádějí publikace zabývající se pověrečnými představami v širším měřítku.

Velice detailně je v díle Světlé vyobrazen podještědský lidový oděv. Objevují se podrobné popisy barevných variací a materiálů. Tuto kapitolu jsem pro přehlednost primárně rozdělila z hlediska genderového. Následovalo dělení podle příležitosti, ke které se daný oblek užíval. Opomenuty nebyly ani pro tuto dobu velice důležité doplňky.

Způsob bydlení byl Světlou zaznamenán typicky ženským pohledem. Exteriér zůstal, co se popisu týká, jen tak na okraji, zato interiéru se spisovatelka věnovala velice obšírně. V „ještědských prózách“ detailně popisuje rozmístění vnitřního zařízení domu (např. v románu *Nemodlenec*) i jednotlivé části nábytkového inventáře (podrobný popis truhly, kolébky, atd.). Pro větší přehlednost jsem kapitolu logicky rozdělila na exteriér a interiér domu.

Co se týká stravování, hrála opět velkou roli příležitost, při které se daný pokrm jedl. Světlá zmiňuje jak pokrmy typické pro všední dny, tak i pokrmy určené pro slavnostnější příležitosti. Vzhledem k tomu, že si dříve lidé se všedním jídlem moc hlavu nelámali (jedli většinou různé druhy polévek, zeleninu či chléb), věnuje se Světlá ve svém díle více jídlům svátečním. Ve Vesnickém románu je například detailně popsáno, jak vypadala taková typická štědrovečerní večeře...

„Ještědské prózy“ jsou vedle své literární hodnoty také bohatým zdrojem informací o způsobu života lidí v kraji pod Ještědem v devatenáctém století. Díla Světlé dokážou čtenáře svým barvitým popisem zavést přímo do centra dění, do bezprostředního kontaktu s každodenním všedním životem tamních obyvatel. Spisovatelka vycházela při tvorbě „ještědských próz“ ze svých postřehů z přímého kontaktu s lidmi a z jejich vyprávění, proto lze tyto prózy považovat za věrohodný materiál k účelům národopisného bádání. Toto tvrzení má oporu ve skutečnosti, že většina etnografických prvků, jež jsem v dílech Světlé objevila, je obsažena i v pramenech etnograficky zaměřené odborné literatury.

Vzhledem k téměř bezedné rozmanitosti analyzovaného materiálu je mým budoucím záměrem se tomuto zajímavému tématu věnovat i v rámci diplomové práce.

5 Seznam použité literatury

5.1 Primární literatura:

- SVĚTLÁ, Karolina. *Kříž u potoka*. 20. vyd. Praha: Nová osvěta, 1948. 369 s.
- SVĚTLÁ, Karolina. *Vesnický román*. 3. vyd. Praha: Odeon, 1969. 212 s.
- SVĚTLÁ, Karolina. *Nemodlenec*. 10. vyd. Praha: Melantrich, 1950. 286 s.
- SVĚTLÁ, Karolina. *Frantina*. 1. vyd. Praha: ČS, 1974. 229 s.
- SVĚTLÁ, Karolina. *Kantůrčice*. 8. vyd. Praha: L. Mazáč, 1935. 243 s.
- SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*. Praha: Melantrich, 1951. 708 s.
- SVĚTLÁ, Karolina. *Kresby z Ještědí*. 1. vyd. V NK. Praha: SNKLU, 1961. 198 s.
- SVĚTLÁ, Karolina. *Povídky a romány z Ještěda*. 1. vyd. Praha: NV, 1959. 611 s.

5.2 Sekundární literatura

5.2.1 Knižní publikace

- Československá vlastivěda III. Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968. 783 s.
- EDEL, Tomáš. *Interiér a nábytek vesnického domu Podještědí v 16. a 19. století*. 1. vyd. Český Dub: Podj. muzeum K. Světlé, 1990. 50 s.
- GROHMANN, Josef Virgil. *Pověry a obyčeje v Čechách a na Moravě*. 1. vyd. Praha: Plot, 2010. 285 s. ISBN 978-80-7428-050-4
- KRUPKOVÁ, Jaroslava. *Tradice a etnografie: K úloze tradice ve vývoji kultury*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1991. 125 s. ISSN 0567-8307
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Čtvero ročních dob v lidové tradici*. 1. vyd. Praha: Petrklíč, 2007. 163 s. ISBN 978-80-7229-171-7
- LANGHAMMEROVÁ, Jiřina. *Lidové zvyky: výroční obyčeje z Čech a Moravy*. 1. vyd. Praha: Lidové noviny, 2004. 343 s. ISBN 80-7106-525-0
- Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska 1–3. Praha: Etnologický ústav AV ČR v MF, 2007. 1298 s. ISBN 978-80-204-1450-2

NAHODIL, Otakar; ROBEK Antonín. *České lidové pověry*. 1.vyd. Praha: Orbis, 1959. 224 s.

ŘEPKOVÁ, Marie. *Vypravěčské umění Karoliny Světlé: K proměnám tématu a tvaru její ještědské prózy*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Severočeské nakl., 1977. 293 s.

SCHEYBAL, Josef V. *Lidový kroj v Podještědí*. 1. vyd. Liberec: Česká beseda, 1982. 31 s.

ŠPIČÁK, Josef. *Ještěd Karoliny Světlé: Karolina Světlá v dopisech o ještědských horách a jejich lidu*. 1. vyd. Liberec: Krajské nakl., 1958. 286 s.

ŠPIČÁK, Josef. *Karolina Světlá: Studie s ukázkami z díla*. 1. vyd. Praha: Svobodné slovo, 1962. 428 s.

ŠPIČÁK, Josef. *Karolina Světlá v Podještědí: Průvodce museem Karoliny Světlé v Českém Dubě*. Praha: SNKLHU, 1955. 23 s.

VAŠKŮ, Zdeněk. *Velký pranostikon*. 1. vyd. Praha: Academia, 2002 dotisk. 375 s. ISBN 80-200-0984-1

VOJTÍŠEK, B.; VAŘEKA, J. *Lidová architektura v severních Čechách*. 1. vyd. Česká Lípa: Okresní vlastivědné muzeum. Česká Lípa: Svaz ochránců památek, 1999. 117 s. ISBN 80-900896-9-0

5.2.2 Články

EDEL, Tomáš. Masopust v Podještědí. *Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé*. 1987, č. 20, s. 4.

EDEL, Tomáš. Vánoce v Podještědí. *Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé*. 1986, č. 19, s. 5.

KADAVA, Otakar. Jak se vařovalo v Podještědí. *Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé*. 2002, č. 46, s. 12.

LUKEŠ, Josef. Dvě velké paní. *Sdružení rodáků a přátel kraje Karoliny Světlé*. 1981, č. 10, s. 9.

6 Přílohy

6.1 Nářeční slovníček

(Zdroj: SVĚTLÁ, Karolina. *Můj Ještěd*. Praha: Melantrich, 1951, s. 704-706.)

bakánčata, bagančata – šněrovací střevíce

bandory – brambory

bankrotiti – usychati (zelí bankrotí)

bartolomka – rostlina světlík

bažovati si – stýskati si, teskniti

blýskalka, blejskalka – malá bouřka

bočiti se – mračiti se

brslenky – kožené spodky

brnčeti – skvěti se

březek – vřes

cacorka – třasořitka

casná – všetečná, do všeho strká nos

cenit se – smát se

čever – červotoč

dcíra provazníkova – provaz

depsati, depsnouti – prudce šlápnouti

devátej Martin – volný ve všem, všude přijde pozdě, budižkničemu

devítnice – peřina devítiloketní

do modra – nazdařbůh, nadarmo

do vsi, dousi (přijít) – na návštěvu

dojačka – dojná koza; také nádoba, do níž se dojí

dokračovati – dorážeti

dopářiti se – dosíci, domoci se, dopátrati se, dověděti se
drablišť – ometené koště
drabolest – děti
drkotina – špatné pole
drtínek – nepatrně málo, trošičku
„druhá matička“ (svátek) – 8. září
dýmavo – dýmavé (mlžné) parno
dymník – otvor k odvádění kouře z místnosti (kde je volné ohniště)
dymovka (dymouka) – šedá horská mlha
„fajks“, „fest“ – nezranitelný člověk
falble – náběra na šatech, volán
falousek – místo za kamny, pekelec, záhrobec
fěrtoch – zástěra
fofrník – mlýnek na čištění obilí
fuflík – chuchvalec
hajcat – hladiti, mazliti, hleděti si někoho nebo něčeho
hampejzovati se – hádat se
hanušky – bramborové placky
haratická – smrt
hejl – nicotná, bezcenná věc
hemzadlo – dítě; hemzati – ošívati se
hlavatka – zelí
hlavnička (hlavnice) – „horká nemoc“, lid. název tyfu
holdem jíti – za zábavou
hrachovka – žlutá lesní motýlokvětá rostlina
hrobka – vysoko narovnané kamení, vybrané z pole a ohraničující pozemek

huškati (psa) – poštvaťi psa (na někoho)

chlebová almara – malovaná skříň, kterou si každá nevěsta přivázela do nové domácnosti, postavená v síni

chmerek – mech

jalůvčata – mraky, z kterých nic nebude

jezměra – záhyb v hluboké úvozové cestě

k večerou – navečer

kal – kaliště, louže, bahnité místo

kalanda – chodit na kalandu – chodit za děvčetem

kaldoun – drůbky

kamínčí – kamení

kandraška – druh sukní

kanduš – sukně šitá dohromady s živůtkem, ale bez rukávů, obvykle z režného plátna, starodávňý pracovní oděv pohorských venkovanek

kaput – dlouhý kabát, plášť

kejvanda – chodit na kejvandu – na čuměnou

klobouk – vrchní, nejvyšší část stropu

klůcek – hadřík, odstřížek látky

komínek – do komínku si stáčet vlasy; do kola

kolátora – kolatura, farní obvod

korbel – budka pro špačky

korcovati (o obilí) – sypat, vynášet

kosák – chlapík, pašák; švihák

koza – podstavec z trámů k podepření krovu

krandejšky – výšky (dítě leze „po krandejškách“)

krhánek – džbánek

krhanice – vysoká baňatá hliněná nádoba se dvěma uchy

krč – pařez, špalek

krusna (krosna) – koš, nůše, skříň na záda, upravená k přenášení věcí

krusňačiti – choditi za obchodem s krusnou na zádech

krusňák – podomní obchodník, nosící zboží v krusně

kůsa – kosa

kůtě – kotě

kvedličník (*kverličník*) – kuchyňské nářadí, do něhož se zastrkávají kvedlíky a vařečky

kyrysek – pracovní kabátek z hrubého bílého plátna

kyselinky – brusinky

kytlice – hrubá suknice, halena

labeta – (dostat se do labety) – mít špatnou pověst, býti na mizině

lajc – lavice

lajsko – hejno, houf

lemovka – stužka, kaloun nebo pruh látky, jímž se lemuje tkanivo

loktuška – šátek, který se klade přes ramena a také přes hlavu

luhoušť – les proplétaný palouky

marule – máta; marhule, meruňka

mědenec – měděná nádoba v kamnech, v níž se ohřívá voda

metelka – chumelenice, sněhová vánice

mhla – mlha

mírka – krajáč

mostka (pomnožné neutr.) – dlážděný výstupek před prahem, zápraží

motejdlo – naviják

motydlice – vrtochy

mužák – ženatý muž

mýto – mýtina, paseka, mladý les, háj

na nově – když měsíc přibývá
na stáře – když měsíc ubývá
na popeleční středu (jdou nebo ukazují hodiny) – hodiny jdou špatně
na ušička – způsob zavázání šátku na hlavě
na vodě oči míti – slzeti
náměť – závěj
nápivek (archaicky) – spropitné
nekalý – nehodný, špatný; nezdravý, nemocný
neuhodný – nepřející; mrzutý
odhoděnek – zavržený člověk
odškloudnouti – býku nevěrný
ohlot, ohlod – náledí
omáčeti – slzeti
omrzalost – dotíravost
onaký – bohatý, nádherný, hodný, dokonalý
opálka – ošatka z proutí
oplaz – místo, kde pluh při orání nezabral
osňák – poříz
oudno – mdlo (od horka)
ošafrániti – „opepřiti“
oulevina – pole ležící ladem (ulevuje se mu)
palanda – prosté lože pro čeládku u stropu stáje
papěrka – peřina
paraška – druh sukně
parejpka – mladé jarní byliny, vyrýpané (pro kozu)
parýpka – okopávání

pasáry – podivné kousky
pastorky – příční stěny mezi okny
pašíř – pašerák, podloudník
pedlík, petlík – perlík nebo vůbec těžké kladivo
pelentiti – pelášit, ubíhat
plahočina – neúrodná půda
plachetka – šátek na hlavu
planda – volná halena, lehký kabát
plaváčky – červené jahody
pocta – připíjeti (o svatbě)
podkalovati – zesponu navlažovati
podtrhovat – trhavě, přerývaně zvoniti (umíráčkem)
pochtívati (někoho) – chtíti někoho
posevek – oseté pole
potočina – stružka na cestě, vymletá dešťovou vodou
potočník – pomněnka
povahovati – přemýšleti, přemítati, míniti, souditi
poválek – (zdrobnělina k „poval“) – slabší oloupaný kmen
pozbyvati – pozbyvati rozumu, blázniti
procas – korouhev
prolina – místo, s něhož právě sešel sníh
„první matička“ (svátek) – 15. srpna
přadlák, přádník – předoucí muž
přelévačka – proměnlivá, nespolehlivá žena
přezák – obchodník s přízí
poval – oloupaný kus rovného kmene, trám dřevěné stropní konstrukce

prsk – ohniště, krb

pržňák – chroust

přislípka – přídomek, posměšné jméno, přízvisko

puta – kmotra

rejvančiti – chodit po světnici

rokotovati – hovořiti, povídati

rotiti (někoho) – hubovati někoho

rozdrhlik – rozpustilé dítě

rozdrhlý – rozpustilý

rozhor – brázda v poli

rozmarie – rozmarýna

rozmišky – býti na rozmiškách – váhati

rozsívka – plachta na rozsívání

růžina – rohatý dobytek

samotížky – sánky

Sedmi bratří (svátek) – 27. července

sekáč – švihák

scházet' (o obilí) – vzcházeti, růsti

skalnice – skalnatá úvozová cesta

skoula – skulina, štěrbina

slabý na myšlenky – prostoduchý

slamenice – ošatka ze slámy na chléb

slámu pálit – zvyk pálit slámu ze slamníku po zemřelém, aby se pozůstalým nestýskalo

smažejna – nákyp z vajec

snět – silná (sukovitá) větev, hůl

souciti – lomcovati

stěky – odvodňovací strouhy

stelivo – jehličí shrabané v lese

střáhnouti (po někom) – pásti po někom

sušinky – hlad

sutenec – štilec, rána do zad

světanec – ve světě zběhlý, znalý světa

svobodník, svobodnice – svobodný muž, svobodná dívka

sýkorky – bramborové placky (jako „hanušky“)

šklíbiti se – smáti se, posmívat se

škortati – hryzati

špacírka – druh sukně

štvaní – strašná (duchovitá) smečka psů s ohnivými tlamami a očima

tejrati (někoho) – špičkovat někoho, škádlit, zlobit

tentoden (tento den) – všední den

terče – fazole

tesy – dřevěné trámy v podlaze chléva

tlukačka – máselnice

trvám – myslím, domnívám se, věřím

upadlík – malý, zavalitý

ústřely – reumatické bolesti hlavy

utrhnout – rozkřiknout se

valnoha – lenoch

valnožiti – lenošiti

větrně – vítr s deštěm a mlhou

vlasatý – prostovlasý

voznice – vozová cesta

výhynek – místo, kde pod sněhem vyhynulo rostlinstvo
vypravování – upejpání
vypravovati se (s někým) – zdržovati se
výřečnost – výmluvnost
záhon – pole
záhrobí – zděný výstupek vedle kamen, na němž se sedává
zahumení – pole za stavením
zámys – příčina, záminka
zelené svátky – svatodušní svátky, letnice
zimomorka – husí kůže, mrazení, hrůza
zklučovat – zpracovat (půdu)
zorané – zorané pole
zplašený dříví – klarinet
zvodovka – vodová polévka
zvolice – blaho
zvrátiti se – spadnouti, omdlet
žadlavý – špatný, ohyzdný
žičník (tj. lžičník) – kuchyňské náradí na lžíce

6.2 Fotografie z návštěvy Podještědského muzea v Českém Dubu

Dne 3. dubna 2011 jsem navštívila **Podještědské muzeum v Českém Dubu**, abych si zde vyslechla odborný výklad o životě a tvorbě české spisovatelky Karoliny Světlé. Získaný materiál mi posloužil k lepšímu pochopení celé problematiky a ke vzniku níže uvedené série fotografií.

Podještědské muzeum bylo založeno roku 1919 Václavem Havlem, učitelem z Českého Dubu. Od roku 1945 muzeum sídlí v tzv. **Blaschkeho vile**, kterou nechal v roce 1881 postavit textilní podnikatel ze severních Čech Franz Schmitt. Pod správou muzea je též románsko-gotický klášter řádu johanitů, a to od roku 1993.

Návštěva Podještědského muzea v Českém Dubu

Vstup do Podještědského muzea, Blaschkeho vila.

Foto č. 1 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Rekonstrukce pražského bytu Karoliny Světlé.

Foto č. 2 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Průvodce Podještědským muzeem, Martin Hess, v průběhu prohlídky.

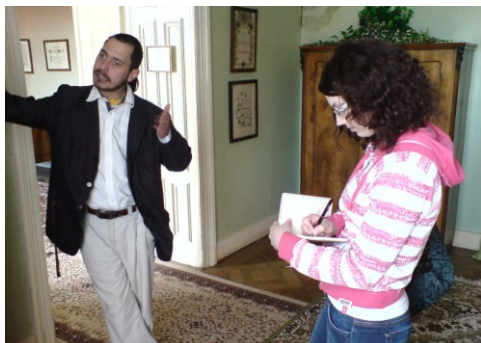

Foto č. 3 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Pací stůl Petra Mužáka, manžela Karoliny Světlé.

Foto č. 4 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Knihovna Karoliny Světlé.

Foto č. 5 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Psací stůl Karoliny Světlé.

Foto č. 6 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Letní sídlo Karoliny Světlé – Dolní Paseky.

Foto č. 8 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Muzeum se však nevěnuje pouze spisovatelce Karolině Světlé. K nahlédnutí je tu také dochované zařízení českodubské židovské modlitebny z 18. století či nábytkový inventář světnice z počátku století 19.

Zařízení židovské modlitebny.

Foto č. 8 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Detail malované kolébky z Podještědí.

Foto č. 9 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Malovaná truhla, Český Dub.

Foto č. 10 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)

Součástí expozice byl i podještědský lidový kroj.

Foto č. 11 (zdroj: Michaela Vlková, návštěva Podještědského muzea)